

MEZKIRIZKO ETXE BARNEA

PERPETUA SARAGUETA

J.M. Satrustegi-ren gidaritzarekin
Etniker-Nafarroa

Emakume argi baten eskutik sartuko gara Mezkirizko sukaldeetan eguneroko biziaren berri ikasteko: Perpetua Saragueta bere izena. Eta bere eskutik joango garela esan dut, hitzez-hitz berak idatzi bait ditu orri hauek.

«Etniker» taldeentzat Joxe Miel Barandiaran ospetsuak buruturiko itaunketari jarraituz, bigarren atalari erantzun dio, lehen atala egina bait zuen duela zenbait urte «Merkiritz (Erroibar)» izenburuarekin. (FLV. 31 zenb. 5-36 or.) Lan hura argitaratu eta laster egin zuen orain plazaratzeten dugun lana.

Berak idatzitako orriak direla esatean adierazi nahi duguna zera da, Etnologi gaiaz bestalde hizkuntzaren leku jatorra dugula ia-ia hilik da goen Erroibarko euskaran. Egia da Perpetuak baduela garbizale kutsuko joera. Bere gazte denboran hasi zen euskaraz idazten eta Iruñean, Donostian, nahiz Baionan agertzen ziren bere lantxoak. Une hartan garbizaletasuna normala zen eta nolabait bere idazkera kutsaturik gelditu zen. Hiztegian nabarmenzen da, batez ere, joera hau.

Aditza eta joskera, berriz, herrikoiak ditu, eta adierazten duen guzia biziak erakutsi eta berak eskaintzen digun altxor aberatsa gertatu da.

Perpetuak autoa gidatzeko baimena lortu zuen kotxe gutxi zen garaian: Nafarroan bigarren emakumea ofizialki egin zuena. Era berean, igande arratsaldeetan euskaraz idazten zuen, emakumezko idazlerik ez zuen Euskal Herrian.

Akats txikia da, beraz, akatsa baldin bada behintzat, bere sorterriko euskaran aldaketaren batzu sartzea. Idazten saiatu zelako du orain

horretarako trebetasuna, eta kulturaren mailara ireki bait zuen bere izpiritua, bide berriak aurkitu zituen munduan.

Aldizkari eta egunkarietan idatzitako izkribuetaz landa, udazken emankor eta txalogarria burru du bere bizian. Zoritzarrez, berandu arte ez nuen ezagutu Urtasun-Saragueta familia. 1974-an oso apaldurik zegoen Trini bertsolariaren osasuna. Zoin bere alde larraturik beste bost alabak, txikienarekin bizi ziren gurasoak. Aitaren esaera zorrotzak ahoz-aho ibili ba ziren Baztan aldean, amaren izkribuak dira gero Euskal Herri osoan zabaldu direnak: «Nere oroimenak» (FLV, 1979 31; 171 or.), «Trinidad Urtasun Bertsolaria» (Cuadernos de Etnología y Etnografía de Navarra, 1979, 32; 5 or.) Eta, azkenekoz, herri-jakintzako lan hauak.

Erroibardik Baztan aldera aldatu ziren ogibidez senar-emazteak, okinak bait ziren Triniren sortetxean. Ez da harritzeko Iruritako berriak agertzea Perpetuaren izkribuetan. Ba luke zer esanik hango gertakizunetaz, baina udaberriko txori alaiak ez ditu neguko egun ilunak kontuan hartzen. Gerra denboran erasotuak izan ziren, eta gogorki erasotuak aitak osasuna galtzeraino. Euskalduna eta bertsolaria zelakoz, Perpetuaren ustez.

Jainkozale baten eskua berehala ikusiko du lerro hauetan irakurleak. Sinesmena izan da beti emakume kementsu honen ezkupe menderagaitza. Merezi luke egunen batez Jainkoaren laguntza bere biziko unerik gogorrenetan nola ikusten duen zabaltzea. Ez da egunero ikusi ohi dugun gure arteko fededun arrunta.

Heriotzari dagozkionetan, gauza harrigarriak

jaso di'u. «Hil-urrina», bestea beste, parapsi-kologia munduan Perpetuak berak izan dituen indar bereziekin loturik dagoen zerbait izan daiteke. Familian gertatu zaizkienekin batera beste noizbait emateko uzten ditut.

Biziaren aldaketa bat-batekoa izan delarik az-

ken urteetan, garrantzi haundikotzat jotzen dut herri-jakintzako bilketa lana. Baino, batez ere aberatsa da honelako harrobi emankorrik aurkitzea. Esker ona agertu nahi diot Perpetua Saragueta prestuari nik egindako eskariari hain erantzun zabala eta zehatza eman diolakotz. J. M. S.

GUIA PARA UNA ENCUESTA ETNOGRAFICA

II. USOS DEL GRUPO DOMESTICO

EQUIPO MOBILIAR

- 1.— *Enseres de cocina:* Objetos que se emplean en el fogón en las diversas funciones de éste.
- 2.— Muebles y objetos utilizados en las labores que ordinariamente se ejecutan en la cocina.
- 3.— Vajilla y juguetes.
- 4.— Sistemas de alumbrado.
- 5.— Instrumentos musicales, *radio, televisión.*
- 6.— Objetos de uso y significación religiosa y mágica.
- 7.— Recuerdos de familia.
- 8.— Objetos de fabricación doméstica, artesanal e industrial usuales en la cocina.
- 9.— Cambios operados en el ajuar culinario desde principios de siglo.
- 10.— *Muebles y enseres de los dormitorios:* Cama, sillas, armarios, arcas; objetos, imágenes y símbolos religiosos; recuerdos familiares; sistema de alumbrado.
- 11.— Objetos propios del cuarto de aseo y de otros departamentos de la casa (desván, granero, henil, secadero, establos). Cambios que ha habido desde principios de siglo.
- 12.— *Inventario de los vestidos y de la lencería doméstica.* Medidas de protección y de conservación del ropero.
- 13.— *Limpieza de la casa,* lavado de la ropa y de la vajilla. ¿Cuándo y cómo se efectúan estas labores?
- 14.— Animales domésticos, principalmente destinados a guardar y proteger la casa.

REPOSO Y ASEO

- 15.— Reposo diurno: Ratios de descanso, siesta, días de asueto.
- 16.— Reposo nocturno: su duración, según las estaciones.
- 17.— Limpieza corporal: baños, lavados, uso de infusiones, de jabones y de cosméticos.
- 18.— *Fiestas familiares:* Reuniones en la casa paterna, peregrinaciones en familia, días de campo.
- 19.— ¿Qué juegos practican los adultos al aire libre? ¿Quiénes toman parte en ellos?
- 20.— ¿Se organizan luchas? ¿Cómo son éstas?
- 21.— ¿Se usan juegos que consisten en lanzamientos de piedras? ¿Cómo se ejecutan?
- 22.— ¿Se juega a la palanca? ¿Cómo se practica este juego?
- 23.— ¿Se juega a los bolos? ¿Cómo? ¿En qué local? ¿Cómo se llaman las diversas clases de bolos? ¿Cómo son las birlas y cómo se llaman? ¿Cómo son sus nombres en relación al sitio que ocupan en el campo de juego?
- 23 bis.— ¿Se juega a la pelota? ¿Qué clases de juegos? ¿Cómo son éstos? ¿Cómo es el local del juego y cómo se llama? ¿Hay costumbre de jugar en planicies de montaña como antaño? ¿Se juega a mano, a pala, a cesta, etc.? ¿Cómo son las pelotas? ¿Cómo se llaman?
- 24.— ¿Se organizan juegos y apuestas de hachas, de barrenos, de prueba de bueyes, de pelea de carneros? Describanse estos juegos, señalando dónde y en qué ocasiones se organizan.
- 25.— ¿Se practican juegos de manos? ¿Cómo se llaman? ¿A qué regla se sujetan?
- 26.— ¿Qué juegos de cartas se usan? ¿Con qué clase de cartas se juega? ¿Cuándo se juega a las cartas?
- 27.— ¿Qué clases de diversiones populares son usuales y en qué épocas se practican? ¿Qué instrumentos musicales se emplean?

- 28.— ¿Se organizan bailes populares? ¿Cuáles? ¿Cómo visten los bailarines? ¿Qué evoluciones ejecutan? ¿Qué música acompaña?
- 29.— ¿Hay juegos y diversiones especiales para mujeres?
- 30.— ¿Qué juegos de carreras son usuales entre los niños? ¿Cómo se llaman? ¿Qué juegos de salto, de lanzamiento, de mano, de dedos?
- 31.— ¿Cuáles son los juegos propios de los niños y cuáles de las niñas?
- 32.— ¿Cuáles son los juegos propios de cada estación?
- 33.— ¿Hay juegos que consisten en diversas combinaciones de hilos o bramantes? ¿Cómo se ejecutan? ¿Cuáles son sus nombres?
- 34.— ¿Qué juegos o representaciones mimicas son usuales y cómo se denominan?
- 35.— ¿Qué juegos hay en que los jugadores se mecen (columpios)? ¿Cómo se llaman?
- 36.— ¿Qué clase de juegos de bolos usan los niños?
- 37.— ¿A qué juegan con piedras?
- 38.— ¿Qué clase de juegos de trompos se practican? ¿Cómo se llaman? ¿Cómo se juega al hinque? ¿Cómo se llama el juego y los palos que en él se utilizan?
- 39.— ¿Qué actividades de adultos son imitadas en los juegos infantiles?
- 40.— ¿Qué fórmulas consagradas se emplean en los juegos?
- 41.— ¿Qué juegos de adivinanzas se practican?
- 42.— ¿Qué clases de juguetes emplean los niños? ¿Se usan juguetes que representan animales? ¿De qué están hechos? ¿Quién los hace? ¿Qué juguetes practican los mismos niños? ¿Hacen ellos sus muñecos y monigotes? ¿Con qué?
- 43.— ¿Qué instrumentos musicales y de hacer ruido fabrican y usan los niños? ¿Cómo los llaman?
- 44.— Apúntense otros juegos y fórmulas infantiles.
- 45.— ¿Qué asociaciones forman los niños en sus juegos y diversiones?

ENFERMEDADES Y MEDICINAS

- 46.— ¿Qué enfermedades son vulgarmente conocidas?
- 47.— ¿Qué síntomas las anuncian o presagian?
- 48.— ¿Qué se deduce del color de los cabellos?
- 49.— ¿Del de los ojos?
- 50.— ¿De la forma de las cejas?
- 51.— ¿Qué fenómenos naturales se tienen por signos de salud?
- 52.— ¿Qué temperamentos se distinguen?
- 53.— ¿De dónde provienen los ensueños?
- 54.— ¿Qué se cree acerca del estornudo?
- 55.— ¿Qué se juzga del aire de la noche?
- 56.— ¿Qué medios se emplean para mejorar el aire de la cámara?
- 57.— ¿Qué vestidos se tienen por sanos y qué por insanos?
- 58.— ¿Qué enfermedades son consideradas como signos de salud?
- 59.— ¿Qué se reconoce como causas de enfermedades?
- 60.— ¿Qué alimentos se tienen como insanos?
- 61.— ¿Qué alimentos calientan el cuerpo, y cuáles se consideran como refrescantes?
- 62.— ¿Con quién se consulta en caso de enfermedad?
- 63.— ¿Por qué síntomas se reconoce la convalecencia?
- 64.— ¿Qué medios se emplean para conservar la salud?
- 65.— ¿Para evitar ciertas enfermedades?
- 66.— ¿Qué remedios o medicinas se conservan de ordinario en casa?

- 67.— ¿Se recurre algunas veces a las sangrías? ¿Por qué?
- 68.— ¿Se hace uso de baños? ¿Dónde? ¿Cuándo? ¿Con qué fin?
- 69.— ¿Se hace uso de ventosas? ¿Quién las aplica? ¿Qué instrumentos se emplean?
- 70.— ¿En qué épocas están indicadas las ventosas y las sangrías?
- 71.— ¿Se emplean purgantes como preventivos? ¿Qué purgantes?
- 72.— ¿Qué clases de vomitivos se conocen? ¿Cuándo se recurre a ellos?
- 73.— ¿Se cree que las enfermedades pueden venir de sortilegios o maldiciones? ¿Cómo sucede esto? ¿Cómo puede uno inmunizarse contra los sortilegios?
- 74.— ¿Qué se juzga del contagio? ¿Cómo se llama? ¿Qué enfermedades son contagiosas?
- 75.— ¿Se recurre a votos y peregrinaciones para curar ciertas enfermedades?
- 76.— ¿Se emplean fórmulas, gestos y bendiciones en la curación de ciertas enfermedades? ¿Cuáles son?
- 77.— ¿Se puede transmitir enfermedades a personas o animales y plantas por un simple acto intencional? ¿Con qué procedimientos?
- 78.— ¿Se pueden hacer desaparecer determinadas enfermedades enterrando algún objeto? ¿Qué objeto? ¿Cómo se hace esto?
- 79.— ¿Se pueden curar algunas enfermedades con lavados? ¿Qué lavados?
- 80.— ¿Se curan ciertas enfermedades frotándose con algún objeto, o pasando debajo de alguna cosa?
- 81.— ¿Se pueden curar algunas enfermedades lanzando lejos algún objeto o dejándolo secar o pudrir?
- 82.— ¿Se pueden curar las enfermedades con tomar las medidas del miembro enfermo? ¿Con qué se mide? ¿Qué se hace del instrumento de medida empleado?
- 83.— ¿Se llevan sobre el cuerpo objetos o fórmulas para preverse de enfermedades o para curarse? ¿Dónde se llevan?
- 84.— ¿Qué días hay especialmente indicados para ciertas curaciones?
- 85.— ¿En qué enfermedades se recurre a activar la transpiración? ¿Con qué medios?
- 86.— ¿Contra qué enfermedades se usan las fricciones? ¿Con qué objetos se fricciona?
- 87.— ¿A qué causa se atribuye la fiebre?
- 88.— ¿Qué clases de fiebres se distinguen?
- 89.— ¿Qué remedios se emplean contra la fiebre?
- 90.— ¿Qué remedios se aplican contra la tos y los males de garganta?
- 91.— ¿Cómo se llama a la tosferina?
- 92.— ¿Cómo se llama la tisis pulmonar? ¿A qué causas se atribuye? ¿Qué remedios se emplean?
- 93.— ¿Cómo se llama la coriza? ¿Qué remedios se adoptan contra ella?
- 94.— ¿Qué remedios se emplean contra la hemorragia de la nariz?
- 95.— ¿Contra la anemia?
- 96.— ¿Contra las impurezas de la sangre?
- 97.— ¿A qué se debe la impureza de la sangre?
- 98.— ¿A qué causas se atribuyen los desarreglos del estómago?
- 99.— ¿Qué remedios se usan para curarlos?
- 100.— ¿Contra la diarrea? ¿Cómo se llama ésta?
- 101.— ¿Contra la constipación? ¿Cómo se llama ésta?
- 102.— ¿Qué medicinas se toman como vermicifugas?
- 103.— ¿Cómo se cree que se crían las lombrices?
- 104.— ¿Qué enfermedades se atribuyen a las lombrices?
- 105.— ¿Qué nombres tiene el vómito?
- 106.— ¿A qué causas se atribuyen las enfermedades del hígado?
- 107.— ¿A qué se atribuye la ictericia? ¿Cómo se llama?
- 108.— ¿A qué se atribuyen los dolores de costado?
- 109.— ¿Qué medios se emplean para curarlos?
- 110.— ¿Contra los males de cabeza?
- 111.— ¿Contra los vértigos?
- 112.— ¿Contra la nostalgia?
- 113.— ¿Con qué nombres se les llama a los alienados?
- 114.— ¿A qué se atribuye la enajenación mental?
- 115.— ¿Cómo se llama el baile de San Vito? ¿A qué causas se atribuye? ¿Qué remedios se le aplican?
- 116.— ¿Qué remedios se emplean contra la embriaguez?
- 117.— ¿Cómo se llaman los espasmos nerviosos de los niños? ¿A qué se atribuyen? ¿Qué se hace contra ellos?
- 118.— ¿Cómo se llama la epilepsia? ¿A qué se atribuye? ¿Qué remedios se emplean para curarla?
- 119.— ¿Cómo se llaman las pecas? ¿A qué se atribuyen? ¿Qué se hace para quitarlas?
- 120.— ¿A qué se atribuyen las verrugas? ¿Cómo se llaman? ¿Qué se hace para curarlas?
- 121.— ¿Cómo se llaman los callos de los pies? ¿Cómo se curan?
- 122.— ¿Cómo se llaman los sabañones? ¿Qué se hace para curarlos?
- 123.— ¿Qué remedios se usan para la curación de inflamaciones (del cuello, ojos, etc.)?
- 124.— ¿Cómo se llama la escoriación? ¿Qué remedios se usan para curarla?
- 125.— ¿Qué enfermedades cutáneas se conocen? ¿Cómo se llaman? ¿Cómo se curan?
- 126.— ¿A qué se atribuye la calvicie? ¿Cómo se impide?
- 127.— ¿Qué medios se conocen para lograr que renazca el cabello?
- 128.— ¿Qué medios se conocen para lograr que el cabello se ensortijé, se rince, etc.?
- 129.— ¿Cómo se llama el panadizo? ¿Cómo se cura?
- 130.— ¿Cómo se evita la excesiva transpiración de los pies? ¿O no se debe intentar evitarla, y por qué?
- 131.— ¿Qué remedios se emplean para evitar la giba? ¿Qué opinión se tiene de los gibosos?
- 131 bis.— ¿Qué se hace para curar las ampollas originadas por las quemaduras?
- 132.— ¿Qué clase de enfermedades de la infancia se conocen (sarampión, escarlatina, etc.)? ¿Cómo se llaman? ¿Con qué se curan?
- 133.— ¿A qué se atribuye la fiebre urticaria?
- 134.— ¿Cómo se llama el reumatismo? ¿Qué se hace para curarlo?
- 135.— ¿A qué se atribuye el lumbago? ¿Cómo se llama? ¿Con qué se cura?
- 136.— ¿Qué nombre tiene el derrame sinovial? ¿Cómo se cura?
- 137.— ¿Cómo se llama el raquitismo? ¿A qué causas se atribuye? ¿Cómo se cura?
- 138.— ¿Qué remedios se emplean contra la gangrena? ¿Cómo se llama ésta?
- 139.— ¿Qué enfermedades de los ojos se conocen? ¿Qué nombres tienen? ¿Cómo se curan?
- 140.— ¿Cómo se llama el orzuelo? ¿A qué se atribuye? ¿Cómo se cura?
- 141.— ¿Qué procedimiento se emplea para extraer del ojo un cuerpo extraño?
- 142.— ¿Cómo se cree que se produce el estrabismo? ¿Cómo se llama? ¿Cómo se cura?
- 143.— ¿Cómo se explica la ceguera?
- 144.— ¿Qué enfermedades de oídos se conocen? ¿Cómo se llaman? ¿Cómo se combaten?
- 145.— ¿Qué clases de enfermedades de glándulas se conocen? ¿Cómo se llaman? ¿Cómo se curan?
- 146.— ¿A qué se atribuyen las paperas? ¿Cómo se curan?
- 147.— ¿Qué remedios se emplean para curar las fracturas?
- 148.— ¿Qué remedios se emplean contra los males de dientes?
- 149.— ¿Quién extrae los dientes? ¿Cómo?
- 150.— ¿Cómo se facilita la dentición en los niños?
- 151.— ¿Qué medios se conocen para impedir que los niños mojen sus paños?
- 152.— ¿A qué se atribuyen la mudez, la tartamudez y la sordomudez?
- 153.— ¿Qué remedios se emplean para detener las hemorragias de las heridas?
- 154.— ¿Cómo se extraen las espinas y otros cuerpos extraños introducidos en la carne?
- 155.— ¿Qué remedios se aplican a las mordeduras de los perros?
- 156.— ¿De las serpientes?
- 157.— ¿A las picaduras de los insectos (abejas, avispas, etc.)?
- 158.— ¿Cómo se curan las fracturas de huesos?
- 159.— ¿Qué remedios se emplean contra las luxaciones y distorsiones?
- 160.— ¿Contra la congelación?
- 161.— ¿Cómo se intenta devolver la vida a los ahogados?

- 162.— ¿A qué medios se recurre para conocer si uno está muerto o no?
- 163.— ¿Qué se cree de las muertes repentinas?
- 164.— ¿A qué antídoto se recurre en casos de envenenamiento?
- 165.— ¿Cómo se protege contra el rayo?
- 165 bis.— ¿Qué remedios se aplican a los heridos por el rayo?
- 166.— ¿Qué remedios se emplean contra las insolaciones?
- 167.— ¿Qué medios hay para conocer si una persona, gravemente enferma, se curará?
- 168.— ¿Se considera la corpulencia como un signo de salud?
- 169.— ¿Qué remedios se emplean para adelgazar?
- 170.— ¿Qué dichos y refranes hay acerca de estas materias?
- VIDA RELIGIOSA
- 171.— *Actividades religiosas:* Prácticas individuales o en familia; oración o plegarias individuales o en comunidad.
- 172.— Educación religiosa. Móviles interiores de la actitud religiosa de los individuos.
- 173.— ¿Responde la religión a las exigencias predominantes de la época actual? ¿O sólo a impulsos tradicionales y cuadros y estructuras consagrados por prácticas consuetudinarias y ritos de pasaje?
- RITOS DE PASAJE
- 174.— *Nacimiento y bautismo:* ¿De dónde vienen los niños, según la creencia popular infantil? ¿Quién los busca?
- 175.— ¿A quién y por qué se anuncia el nacimiento de un niño? ¿Hay para esto fórmulas o costumbres consagradas por el uso?
- 176.— ¿Se le coloca al recién nacido en el suelo o en algún otro lugar señalado? ¿Por qué? ¿Quién debe recibir al niño?
- 177.— ¿Qué operaciones se ejecutan con el recién nacido? ¿Se le envuelve la cabeza con algún vendaje a fin de darle forma determinada? ¿Qué forma? ¿Se le estira la nariz a fin de que ésta se estreche y se alargue?
- 178.— ¿Dónde se entierran los niños muertos sin bautismo? ¿Cómo se entierran?
- 179.— ¿Qué se hace del cordón umbilical? ¿Y de las segundinas? ¿Qué precauciones se toman con el niño para que nada malo le ocurra antes del bautismo?
- 180.— ¿Cuándo y dónde tiene lugar el bautizo?
- 181.— ¿Quiénes toman parte en el bautizo? ¿Quién lleva al niño a la iglesia?
- 182.— ¿Cuántos padrinos y madrinas asisten a la ceremonia? ¿Quién sostiene al niño? ¿Qué norma se sigue en la designación de padrinos? ¿Cómo se invita a ser padrino o madrina? ¿Con qué nombres se designan al padrino y la madrina?
- 182 bis.— ¿Quién propone el nombre del niño? ¿Hay reglas para la elección de nombres?
- 183.— ¿Qué vestidos lleva el niño al bautizo? ¿Cómo se visten los asistentes al acto?
- 184.— ¿Tiene lugar alguna comida con ocasión del bautizo? ¿Dónde? ¿Quiénes toman parte en ella? ¿Qué platos se sirven?
- 185.— ¿Se hacen regalos a la madre y al niño? ¿Quiénes? ¿En qué consisten y cómo se llaman tales regalos?
- 186.— ¿Cuándo se presenta la madre a la iglesia a recibir la bendición «post partum»? ¿Cómo se llama este acto? ¿Qué presenta la madre? ¿Qué debe ésta hacer o evitar hasta entonces?
- 187.— ¿Se obsequia con algún banquete a los parientes y a los vecinos, cuando se haya curado la madre? ¿Cómo se llama este banquete?
- 188.— ¿Qué regalos hacen los padrinos a su ahijado? ¿Cuándo?
- 189.— *Infancia y juventud:* ¿Se celebran el aniversario del nacimiento y la fiesta onomástica? ¿Se hacen regalos con este motivo?
- 190.— ¿De qué forma y material es la cuna? ¿Cómo se le pone en movimiento?
- 191.— ¿Cómo se le pasea al niño?
- 192.— ¿Qué procedimientos se emplean para facilitar la dentición, para que los niños echen a hablar y para que empiecen a andar?
- 193.— ¿Qué se hace con los dientes que se le caen al niño?
- 194.— ¿A qué edad empieza el niño a acudir a la escuela? ¿Cuándo hace la primera Comunión? ¿Qué fiesta familiar se celebra en esta ocasión?
- 195.— ¿Qué trabajos efectúan los niños antes de los doce años? ¿Qué juegos?

- 196.— ¿Existen mocerías o asociaciones de solteros? ¿A qué edad entran los jóvenes en tales asociaciones? ¿Qué fines tienen éstas?
- 197.— ¿A qué edad empiezan a bailar los jóvenes de ambos性? ¿Qué bailes están en uso? ¿Dónde se baila? ¿En la plaza pública? ¿En local cerrado? ¿Qué clase de bailes estaban en uso hace cincuenta años y cuáles en nuestros días? ¿Qué instrumentos musicales eran utilizados antes y cuáles se tocan hoy?
- 198.— ¿Cuáles son las insignias y prendas de vestir propias de las solteras y de los solteros?
- 199.— *Noviazgo, matrimonio y boda:* ¿Qué medios o recursos se adoptan para captarse la voluntad de determinado hombre o mujer, o para desligarse y romper las relaciones?
- 200.— ¿Se practican cada año juegos en los que con los nombres de todos los solteros y solteras del pueblo se forman parejas? ¿En qué día tienen lugar tales juegos?
- 201.— Celibato. Sus motivos y su frecuencia en cada sexo (estadísticas). Suerte y modo de vida de las solteronas. ¿Suelen ser objeto de burlas los solterones? ¿Créense obligatorios el matrimonio y la procreación?
- 202.— ¿Tienen lugar visitas nocturnas de los mozos a las solteras? ¿En tales ocasiones se pronuncian fórmulas especiales o se entonan determinadas canciones? ¿En qué días de la semana tienen lugar tales visitas?
- 203.— ¿Quién inicia las relaciones? ¿Por qué signos se da a entender la aceptación? ¿Cuáles son las formas de declaración? ¿De palabra, por escrito, mediante entrega de ciertos objetos?
- 204.— ¿En qué épocas es más frecuente el nacimiento de relaciones? Valor de éstas y su ruptura. ¿Son frecuentes los matrimonios entre personas de la misma familia, o del mismo pueblo, o de diferentes pueblos?
- 205.— Petición de mano. ¿Es costumbre que los padres arreglen el casamiento de sus hijos sin contar con la voluntad de éstos? ¿O ponen obstáculos a la voluntad de sus hijos?
- 206.— ¿Cuáles suelen ser los lugares y ocasiones de cita entre los novios?
- 207.— ¿Cuáles son las relaciones de los novios con los demás solteros? Los mozos imponen tributo al novio forastero.
- 208.— ¿Intervienen los padres en las capitulaciones matrimoniales? ¿Dónde, cuándo y cómo se practican y formalizan éstas? ¿Se hace entonces la elección de heredero?
- 209.— ¿Qué condiciones se establecen en cuanto a las personas y en cuanto a los bienes?
- 210.— ¿Se celebra algún banquete o festejo una vez concluidas las capitulaciones?
- 211.— ¿En qué consiste generalmente la dote? ¿Se constituye con los bienes adquiridos o con los bienes raíces de la familia? ¿Quién las paga? ¿Los padres del esposo o los de la esposa? ¿Cuándo, cómo y en qué forma se hace su entrega?
- 212.— ¿Qué indemnización se exige si, después de hecho el contrato, no se verifica el matrimonio? Matrimonio sin contrato: sus efectos.
- 213.— ¿Es costumbre que los novios regalen prendas de vestir u otros objetos a los familiares de su futuro consorte? ¿En qué consisten tales regalos?
- 214.— ¿Dónde y cómo se publican las proclamas? ¿Qué prácticas o costumbres se observan con motivo de la publicación de las proclamas o amonestaciones?
- 215.— ¿Cómo se hace la designación de padrinos? ¿Cuáles son las obligaciones de éstos?
- 216.— ¿Cómo se hace la despedida de soltero?
- 217.— ¿A quiénes se invita para la ceremonia de la boda? ¿Quién hace las invitaciones?
- 218.— ¿Es costumbre que los novios regalen algo a los padrinos? ¿Qué regalan a los novios sus parientes y vecinos?
- 219.— ¿Se organizan cortejos o comitivas que acompañen a los novios cuando éstos van a la ceremonia de casamiento? ¿Dónde se reúnen las comitivas?
- 220.— ¿Qué instrumentos llevan los novios y los que forman su séquito? ¿Qué adornos? ¿En qué orden van las comitivas a la ceremonia y vuelven de ella?
- 221.— ¿Qué particularidades se observan en la ceremonia religiosa? ¿Dónde se celebra ésta? ¿Cuáles son los días preferidos para el casamiento?

- 222.— ¿Los novios mandan celebrar misas en sufragio de las almas de sus antepasados, llevan ofrendas y luces a la tumba familiar? ¿Cuándo practican esto?
- 223.— Conducción del conyuge adventicio al domicilio conyugal. ¿Quiénes le acompañan? ¿En qué orden van?
- 224.— ¿Hay costumbre de llevar carro de boda? ¿Qué cosas se llevan en él? ¿Cómo van adornados el carro y los bueyes o vacas que lo llevan? ¿Quién guía el carro? ¿Cómo se llama el arreo? ¿Forman parte del mismo algunos animales? ¿Quiénes y qué regalos de boda llevan?
- 225.— ¿Se practica algún rito al entrar la novia o el novio en su nuevo hogar?
- 226.— ¿Se anuncia a los animales domésticos el casamiento del heredero de la casa? ¿Quién hace tal anuncio? ¿Cómo?
- 227.— ¿Hay alguna ceremonia que simula venta, rapto o contiendas de bandos con respecto a la novia?
- 228.— ¿Qué obsequios o agasajos se hacen a los invitados? ¿Qué a los mozos y mozas?
- 229.— ¿Tiene lugar alguna práctica ritual durante el banquete de boda? ¿Dónde se celebra éste? ¿Cuál es el orden de los platos? ¿En qué orden se colocan los comensales? ¿Los novios deben sujetarse en la comida a determinadas prescripciones?
- 230.— ¿Asiste a la boda alguna mujer encargada de determinadas funciones, como la de mostrar a los asistentes la cámara nupcial, hacer ante el público el inventario de cosas aportadas por la novia, etc.? ¿Cómo se hace este inventario?
- 231.— ¿Tiene lugar algún baile especial? ¿Qué diversiones y juegos se celebran? ¿Qué instrumentos musicales se tocan? ¿Qué canciones se entonan?
- 232.— ¿Cuánto tiempo duran los festejos de boda?
- 233.— ¿Se celebra la tornaboda? ¿Cuándo? ¿En qué consiste?
- 234.— ¿Qué costumbres especiales se observan con motivo del casamiento de viudos o de viejos? ¿Se organizan cencerradas (toberak jo)? ¿En qué consisten éstas y cómo los novios pueden liberarse de tales manifestaciones?
- 235.— ¿Cómo es juzgado el adulterio y cómo y por quién es castigado?
- 236.— Separación de esposos mal avenidos. ¿Es frecuente? Divorcio: su frecuencia y motivos; Concubinato de divorciados.
- 237.— ¿Cómo son juzgadas y tratadas las uniones libres? Duración de las mismas y sus efectos. Situación de los hijos naturales y de su madre.
- 238.— Muerte: ¿Qué presagios de muerte se conocen? ¿Cómo se llama la agonía? ¿Qué prácticas se observan durante la agonía? ¿Qué se hace para hacerla más llevadera?
- 239.— ¿Quién es el encargado de avisar al cura y al médico? ¿Quién debe acompañar al Viático? ¿Quién descubre los pies al enfermo para darle la Unción? ¿Qué asistencia recibe el paciente durante su enfermedad de parte de sus parientes y vecinos?
- 240.— ¿A qué causas se atribuye la muerte? ¿Hay creencia de que el alma sale de modo visible? ¿En qué forma? ¿Dónde se coloca al muerto?
- 241.— ¿Qué signos de duelo se adoptan en la casa donde ha ocurrido una defunción? ¿Se cierran las ventanas? ¿Se cubren los espejos? ¿Los escudos de armas? ¿Las colmenas?
- 241 bis.— ¿Quién asume la dirección de las labores domésticas mientras el cadáver permanece en casa? ¿Los vecinos? ¿Quiénes se entienden por tales? ¿Los de la casa más próxima? ¿Los de la vivienda del otro lado o piso de la misma casa? ¿Quiénes conducen la cruz parroquial a la casa mortuoria?
- 242.— ¿A quiénes y cómo se anuncia el fallecimiento de una persona? ¿Quién se encarga de esto? ¿Se anuncia a los animales domésticos? ¿Cómo? ¿Quién?
- 243.— ¿Se queman yerbas en la habitación mortuoria? ¿Qué yerbas?
- 244.— ¿Cómo se amortaja el cadáver? ¿Quién lo lava y amortaja? ¿Con qué se le lava?
- 245.— ¿Se coloca algún objeto en la mortaja, en las manos del cadáver, en el ataúd o en la sepultura? ¿Se coloca junto al cadáver alguna luz especial?
- 246.— ¿Se vela al cadáver? ¿Quiénes velan y qué practican en tal ocasión?
- 246 bis.— ¿Se tañen las campanas de la iglesia cuando ocurre una defunción? ¿Cómo es este toque? ¿Cómo se llama? ¿Se tañen también durante el entierro y funerales?
- 247.— ¿Se coloca el cadáver en ataúd o en angarillas? ¿De qué color y forma son éstas y aquél? ¿Llevan adornos especiales?
- 248.— ¿Qué significación se atribuye a la facha en que ha quedado el cadáver?
- 249.— ¿Los padres del difunto están sometidos a ciertas prescripciones y prohibiciones mientras el cadáver permanece en casa?
- 250.— ¿Se toma alguna refección junto al cadáver?
- 251.— ¿Se conduce al cadáver a la iglesia? ¿Qué prácticas se observan al sacarlo de casa? ¿Se echa fuera el fuego del hogar? ¿Quién lo echa?
- 252.— ¿Cómo y quiénes conducen el féretro a la iglesia? ¿En qué orientación lo llevan?
- 253.— ¿Existen caminos fijos para la conducción de los cadáveres? ¿Cada casa tiene el suyo? ¿Cómo se llama? ¿El paso del cadáver por una propiedad crea servidumbre? ¿Y el paso de la Cruz parroquial y del Viático? ¿Qué medios tiene el propietario para evitar que tales actos creen servidumbre?
- 254.— ¿Es costumbre llevar el cadáver a la casa matriz o del patrón del difunto para ser allí levantado por el clero parroquial?
- 255.— ¿Quiénes forman el cortejo fúnebre? ¿En qué orden se disponen? ¿Cómo visten? ¿Qué practican? ¿Se hacen paradas en determinados sitios? ¿Con qué fin?
- 256.— ¿Hay costumbre de quemar el jergón de la cama donde ha ocurrido una defunción? ¿Quién lo quema? ¿Dónde, cuándo y cómo? ¿Qué significación se atribuye a esto?
- 257.— ¿Dónde se deposita el cadáver durante las exequias?
- 258.— ¿Qué clase de funerales se hacen? ¿Qué rezos especiales se practican?
- 259.— ¿Acompañan al difunto lloronas o plañideras? ¿Cómo se llaman? ¿Qué hacen?
- 260.— ¿Es costumbre encender luces en el yarleku o antigua sepultura familiar existente en la iglesia?
- 261.— ¿Quiénes y con qué cantidad de cera contribuyen a alumbrar dicha sepultura?
- 262.— ¿Qué ofrendas se hacen con motivo de los funerales? ¿Se ofrendan animales vivos? ¿Dónde son colocadas las ofrendas durante los oficios? ¿Quién se encarga de ellas? ¿Cuál suele ser su destino? ¿Hay creencia de que son consumidas en parte por las almas de los difuntos?
- 263.— ¿Quiénes y con qué cantidad costean los funerales? ¿Se sacan responsos y otros sufragios?: ¿en el yarleku o sepultura? ¿Cuánto dura el «elizkizun», es decir, la obligación de llevar a intervalos regulares ofrendas y luces a la sepultura? ¿Quién representa a la casa en tales actos?
- 264.— ¿Qué forma tiene la sepultura real existente en el cementerio y cuál el «yarleku» (sepultura simbólica) o antigua sepultura existente en la iglesia? ¿Son familiares estas sepulturas o son consideradas como prolongación de la casa e inseparables de ella? ¿Hay creencia de que no se pueden dar de noche tres vueltas alrededor de una iglesia, o de un cementerio, o de una casa?
- 265.— ¿Quiénes tienen derecho a ser inhumados en la sepultura de una casa?
- 266.— ¿Quiénes acuden al sepelio? ¿Toman parte en la operación todos los presentes? ¿Cómo?
- 267.— ¿Se deposita el cadáver en determinada orientación?
- 268.— ¿El «yarleku» y la sepultura del propietario son también utilizados por sus inquilinos?
- 269.— ¿Quiénes y en qué orden vuelven a la casa mortuaria después del entierro?
- 270.— ¿Antes de entrar en ella rezan en el portal delante de una luz o fuego?
- 271.— ¿Tiene lugar algún banquete en la casa mortuaria? ¿Cómo se llama? ¿Qué menú se sirve? ¿Está prohibido comer carne en tales ocasiones? ¿Quiénes suelen ser invitados?
- 272.— ¿Qué manifestaciones y signos de duelo se adoptan en casa y por los familiares del difunto? ¿En cuánto tiempo? ¿En el tiempo que arde la cera en el «yarleku» de la iglesia?

II

ETXEKO TRESNERIA

2.1. Ni aurre nitzelaik sukaldean egoten ze supezterra, sukalde zolatik amar edo amabi centímetro gorago, sukaldeko zola zurezkoa eta baoga ze, eta supezterra baldosa gorriekin egina ze. An inguruan egoten zire endoi edo pala austsaren atratzeko, bertzuña sue ateratzeko; ukullu edo tenaza egur aundiak biltzeko suaren ganera; tximinietik dilinden kate lodi bat (iduri zue be-yendako izeten zena estrabilean) beretik dilinden egoten ze bezko aundi bat tixerrien bazkaz betea egosteko.

Auspoa ere inguruan eskuñaldian egoten ze; supezter inguruan iar-alkiak aetan iarri eta berotzko neguan uda azken eta udaberrian ere; itz batean, otza zen denbora guzietan.

2.2. Sukaldeko tresnak gutiz gora bera ebek zire: Oremaria, ogie egiteko. Eta orduen urik etze etxetan eta ekartzen ze, zen tokitik. Ni oroitze(n) nai(z) nere amak *Arresteko* putzutik erematen zuela etxera txatar garbi xuri batean pasatzen zue edateko eta iatekoak garbitzeko. Urein ekaritzeko baginduze iru ferreta eta aiek egoten zire sukaldean, ferreten tokie deitzen gindeko. Gisa ontan egina: negurri edo metro bat lurretik goratua eta arrizabal bat metro terdikoa paratzen ze gañan ez balinbaze arria zur negurri bereko eta toki ortan gañan paratzen zire ferretak; ontzi ebek zurez eginek zire aritez eta iru aroikin (metalezkoak) ongi estituak edo ertxiak, etze ur tanta bat ere ateratzen. Ongi garbituak eta dirdira aundiarekin juaten gine ur eske nere denboran ude zelaik erriko iturrira, eta neguan *Txorronokora*. Uraikin betio ekartzen ginduze Erriko berriak. Alako andreak izen zuela aur eder bat eta semea zela, au eta bertzea juan zirela iosten ikastera; sendagillea etorri zela errira eta alako etxeen sartu zela; nor ote zen ez ongi zegona. Erritikien kontuak, baño gureak. Ferreta nondik eta garbiago zegon, ure goxoago zitzaitzagu. Legarrak eta xagonak gure ukeraien indarrekin nasiak egiten zute dena.

Ontziek garbitzen ginduzen tokiarri fregadera deitzen gindue eta ferretetai berrogei zentimetrotarako inguruan zego eta bezko bat ur beroainkin artzen gindue eta ur ura bear bagindue txe-rrrien bazkarendako ez gindeko xagonik ematen baño bota bear baze xagonarekin ongi garbitu eta ongi arrintzetuek uzten zire utzi zezaten zu-ten ur guzia gero txatar batekin ongi idortu eta altxatzaten zire beren tokian.

Nere lemekiko urteaietan, Iurrezko ontziak

zire geinak eltzeak, kaxpel eta platerak negurri guzietakoak baño kampoko norbait balinbaze, orduen ontzi xuriak zire; portzelanak deitzen zire. Geurendako kuxeta eta lau ortzoko edo tenedorreak ezpelezkoak eta nere aitetxi Juan Migel'ek nere amaren laguntzarekin eginak zire. Orai burdinezkoak dire; uste dut etxe anitzetan izein dire zilerrak, alpakkak, altxairu ezin erdooldua(k). Orai ezberdintasun aundia sartua da gauza guzietan.

2.3. Nere aurtzaroan berdin iostatzen gine eltze eta kaspel tikiekin nola cartoizko pompin ttar batekin, orai, ponpiñek iduri dute egizko aurrak eta zoragarriak dire iostagarriak dire denak. Orduan ellari zar puxke batekin egiten ginduze pilota gise guzietakoak. Trapuekin egiten ginduze ponpin txar batzuk eta gure gurasoek ezin erosi zuten zerengatik bagine amairu aurride eta denetako etze aise irixtia.

Neguan eta denbora txarretan, bestetan kartekin iostatzen gine; ama eta anaia Joxé aldebatetik, eta amatxi eta ni bertzetik. Nik ikesi nuen lemekiko yokua *truko flor* deitzen ze, uste dut sei perikon zirela. Onen gibeletik *ronda* deitzen dena; ger-puntue onekin ikasten ze battegiten sumar edo restar deitzen dena erdaraz. Berantago *briska* eta geiagoena *mus* deitzen dena. Joku ebek sukalde berean egiten ginduze mai bat sukaldean idukitzen gindue paretan kontra goratua eta bear zelaik iaisten gindue. Alki alde bat bagindue, ebetaik bat arront luzea onen kontra ikestean zute nere aurride guziek ibiltzen. Ganerako aurridek maite zute ollo-itsura iosta-tzea eta kartak baño maitagokoak zire bertze iostaera batzuk; orai aise da gogoan dutena egitea.

2.4. Ni oroitzen naizen lemekiko argia petrolio edo arriolio deitzen zenak(in) ematen ze; eta gero beti eletrika.

2.5. Eta orai onek berak duen indarraikin radioa ogeita amabortz urte ontan eta telebision deitzen dena ogeite amar urte ontan uste dut etxe geieneta(n) edo denetan badela; gauza ebek baño len baze zine mutua aurr geienei ematen ziote Jenarok igande eta besta egunetan, egun-deño sos bat artu gabe orrengatik.

Mezkiritzen badire txistulariak eta bestetan eta bertze egun anitez ezagutzen da erri guzian. Mutiletan izeten ze guitarra zenbait eta akordeon edo infernuko auspua euskeraz izeten zute mutilek lenago. Eta erri guzari inguraldi zenbait ematen baziote arin aldi bat artzen zue.

2.6. Ur bedeikatue bere ontzien, arrosarioa dilinden, sakelan eta eskuan otoitz egitean. Erra-

mu eta San Juan goizean bedeikatzen diren bellarak eta erramuak. Bai eta ere bela bedeikatuak kandelera egunean.

2.7. Uste dut etxe geienetan badela orio-garri zenbait beren altzinekoetaik; eratzun bat, erloju bat, gurutze edo Jesusen iduri zenbait. Bai eta ere Ama Birjinena.

2.8. Baño uste dut bertze gisakoak ere badirela nekazien etxetan laia pare bat, aitzkora bat edo bertze, ailtzur bat baño geiago, sega zenbait. Zerra tiki edo audi zenbait, sokak, tarratillo bat edo bertze eta olako franko.

2.9. Bai, aldatze gaitzak izen dire. Lenago eltze eta kaxpel lurrezkoak kuxeta eta lau oritzekoak edo tenedoreak ezpelezkoak; orai ebek zilerrak anitzetan; eltze kaxpel eta platera lurrezkoak eta orai jzein pollitek eta zembat gisatarrakoak! Aldatu dire gauze guziak. Mezkiritzentz berean ure bera lenago juan bear ze *Usein-go putzura*. Orai etxe beretan badugu nai dugun guzia eta arront ona. Jendea abildu da anitz eta gauza arront obeak ditugu eta oraño obeak nai ditugu eta ez da arritzeko neure ustez Etxeak konpondu ditugu al guzia. Neuronek neure gurasoek utzi ziretenean lau toki bakarrik zire guatzetako, eta konpondu ondoan badire gañalde berean ogeite bortz guatze eta bortz sei guatze paratu daizke geago; bano bagara ogeite amar bat lagun geuren senideak bakarrik. Orrengatik konpondua. Eta baditu bustialdi ederrak artzeko bi tokietan (bañuak) orai nai eta ez garbi aldi ederrak artu dezazkeu. Mezkiritzko erri ontan estrabile geienak ongi konponduak dire bai eta ere berrituak beyen onetan eta esneain onetan ere; orduan denei ongi eldu zaigu, eta ongi da; bakotzak bere etxea konpontzen badu erri guzia edertuko da.

Nik tellatu eta denak aldatu bear izen ditut. Anitz kosta da baño merexi du orai bertzeik dago; bagoa zuen zur guzia galdua zego eta aldatzeko lana izen dut eta ala gelditu da; uste dut dembora puske bateko ongi dagola. Ez du balio gauza txarra paratzea galgarritako izeten da. Ni ez nitze etxe ontan sortu. Mile bederatzi egun eta lauean asi zire egiten eta ni bortzean sortu nitze. Ni sortu nitze Arakinenean eta eroiria da. Nik orai berritzean oberenetik parazi dut eta uste dut ireunen duela. Gure etxeak ez du azienda azteko balio zerengatik ez du lurrik aski asetzeko, baño bertze gisatera atera gara altzine Jaun Goikoaren laguntzarekin. Orrengatik xoko guziek protxatzen ditugu jendek. Eta osasunendako arront ongi eldu zaigu.

2.10. Etxe ontan ditugun guatzeak arroperoak, katederak, maiak... denak xartuak dire aspaldikoak direlakoz baño ez dut kentzeko gogo errestoik denak maite ditut dauden bezala. Udarriean eta ude berean garbialdi audiak ematen daizkogu bortz ilabete inguruau egoten gara urteoro, gañera igandeoro neguan su ederrak eginez amasei aur badire eta ongi eldu zaiote denei osasune ontzeko Mezkiritzko errian eta mendietan. Denak nere alaben umeak dire, eta badire amasei.

2.11. Lenagoko agoztegian orai badire sei logela edo kuarto (14) amalau guatzekin eta arropero zenbait, gero gañera bada gela bat garbitasunain eta bustialdiak artzeko aur guziek eta zenbait aundiek ere bai.

2.13. Bertze audi bat bada, lenago estrabilea zen tokian, beitiko bizi tokian eta gorputzein garbitasunain gañera bada ontzia arropa zikinen garbitesunaindeko, erdaraz *labadora automatika* deitzen dena. Geienean gauza ebek goizean egiten dire, eta atsaldean konpondu eta plantxatu eskuulanak egiteko tenorea da, eta aspertzen geralaik inguraldi eder bat mendietara aur guziekin. Estrabile audiak zen tokian dago sala aundia eta onen erditsuan dago sue iteko lekua bere tximineikin, erdaraz «*kozina baska*» d(e)itzen dena; nik erran nezake euskeldunen sukaldea. Ontan ere ez da len bezala; denak etxeeko xoko guziek erraten digute denbora badaielo, baño beti beti gauza obeak ekarriz, gero eta altzinago ikestean nondik eta obeki bizi daien gizona bere guziekin.

2.14. Guk ez dugu ez txakurrik ez gatuik nik ez ditut maite neure etxeak idukitzeko adine. Bi txakurrez ozkatua izena naiz, eta ondar aldian batre aunkeik egin gabe. Txakurra il ze eta ogei txiste artu nitue sabelean eta bortz puntu belaun azpian gibel aldetik. Emen Iruñan, ez Mezkiritzentz. Baño neretako angoak eta emengoak denak txakurrek dire.

ATSEDENA ETA GARBITASUNA

2.15. Siesta deitzen da erdaraz bazkal ondoko lokartzeari; orrek ireuten du maiatzeko irutik, Agorrain amalaueraño, gañara langile guziek badu(z)te beren barkazioak. Zenbaitek ilebete bat bertze batzuk amabortz edo ogei egun.

2.16. Lo egileen orduak izein dire, ez-egile-nak bezala; baño ori bakotxa nola den ala izein da bere atseden artzea. Gañera neguan obeki ardezakete udan baño.

2.17. Uste dut lenago erran dudela zerbait garbitasunain gañan. Baño berriz errandezaket etxeen delaik gela edo kuarto bat ur otz eta bero auserkikin geuren garbitasunaindeko uste dut garbixko egon daizkela eta uste dut Mezkritzko etxe denetan edo geienetan badela.

2.18. Agorrain zortzian urteoro juaten gine aite eta amarekin Orreagako Ama Birjiñari ikustaldi bat egitera eta arras alai egoten gine eta aitortu eta naiginduzen mezak entzunik eta Jauña artu ondoan ieten gine Ibañeta aldera eta an baziak gindue denek. Mezkritzko geienek egiten zute gauza bera eta aspalditik eldu den gauza da. Ama Birjiña Orreagakoa Euskaldunen Ama maitea da; orrengatik zein errax den ondar orduan eska dezaten an anitzek Amatxori bere laguntza!

Uden bertze egun batez ere juaten gine de-nak «Ligeztara» neskakoak amarekin Abie eske eta mutikoak aitareki bixer eske. Baño bazkal orduko denak bilduak eta juan eta etorri ere bai. Zein goxoak ziren egun ebek! Eta zein ongi irabaziak ziren guzietan! Zer alaitasuna ekartzen ginduen etxera artsean! Aita eta ama bizi diren etxetan geienean urte betetzeak bestak dire; eta Mezkritz errian bakotxak berea maite du anitz. Ez dut egundaño ikusi ume borta bat etxetik kampora bota dutela: Bat bakarra ezagutu izen dut eta ure bere amak eta bere etxeen ari zue. Eta ez dut ikusi ere ez ama eta ez aita, ez aurri-deik ere zarren etxetara sartzen; ez, erri onetan maite du bakotxak berea eta ongi zainduak eta bakotxak bere etxetan bizi eta iltzen dire ongi egin alak eginik. Mezkritzten Ligeztako xokora juaten dire bestan egun bat ongi pastzera.

2.19. Orai futbol, pilota iokuek, laisterkariak, boloekin. Baze bertze ioku bat gizonen artean ez dakit Aixkol zuen izena edo itz ori erraten zen galtzean edo iabaztean. Ezpelezko makil bat gisa ontara egina baño metro bat luze seurik. Ez dakit pilota gogor batei iotzen zekoten edo bertze zerbaitei iotzen zioten uste dut kanpoan ere iostatzen zirela yoku ontan. Erri ontan pilota iokua arront maitetua da eta izen da beti; aspaldikoa ze nere aitaren anaia, nere osaba Xeberro. Nik ez dakit baote nue amar bat urte (ez dut uste ainbertze) baño Erteribar'ko ez dakit iru anaei edo bidei, betiere exkerra zen, eta ez-kerraiki irabaziziote, zirenei, arront aise. Gero baze bat arront ona Auritzen Dufur deitzen zen, bere aite Mezkritzko semea. Orai bada bertze bat arront ona, Auritzen sortu eta azia; bere ama Mezkritzko alaba. Orai badire bide onak bat Donostin eta bertzea Madriden, Mezkritz-

koak biek eta anaiak bat Erro lemexikoa eta Erro bigarrena; eben lengusua, Villanueva, Mezkritzkoau ere Donostin bizi dire pilota iokua(n) beti; nik uste dut ondar iruak zesta punta dutela aukeratua. Erriko bestetan pilota yoku anitz izeten da eta arront onak badire gisa guzietara, ya oroitzan zaren izen ebetaz? Ernaga, Dufur, Saragueta, bertze Villanueva bat...?

2.20. Futbolean ere iru urtez nagusi inguruko erri guzietan eta egunoroko lanak utzi gabe, Apostuak aurrekin egiten dire bestetan: Lasterkariak, Zaku lasterkariak, begiak estali eta eltze auts zaleak, Soka tirak... eta abar... Aizkolarriak...

2.21. Ez dut uste olakoik badela emen.

2.22. Ez ontaik ere.

2.23. Boloetan aitu izen dut birlekin iostatzen zirela baño ez dut egundaño ikusi emen. Lenago erran duden bezala pilota beti maitatua izen da eta, baze iosta leku ederra ere 1954-ean egina ba juan-urteko elur aldi aundi batek gañalde guzia ereman zue. Fronton Leku Ona zue izena eta oraño ez dute berria egin, kostatzen ote dire anitz baimenak eta bertze gañerako bearrok. Uste dut laister eginen dutela gazterie azkarra da eta elkarren artian ongi bildua eta zintzoa. (1)

Ni Iruñan bizi naizelakoz ez dakit nai nuken adine aurren yokuetan. Ez dakit altzinego erran duden; Txistulariak baditugu Mezkritzten Elias Agorreta Jaunari esker. Zenbait bestetan agertzen da gure aurren umore ona; geiago egiten badute obe beren gibeletik eldu direnek ikes dezaten eta gero eta geiago izen daien, umore ona edatu daien bazter guzietan. Euskaldun jantziak erematen zute aurrek. Denbora txarrain-gatik ezin dutelaik lasterkrik egin anitz aldiz, margolari onak ateratzen dire. Marrazki pollitek egiten dutelakoz, berdin egiten dute iruzki gorri bat nola izar beltx bat. Baño badakite bere senide guziak margoten ere; asarratu balinbada egun artan norbait, aita balin bida ere, saies batean gizon zoritzarreko bat margoten du; eta ongi egin balinbadu egun artan norbaitek paratzan dio erdi erdian al duen bezain ongi. Orta-raño argitzen dire aurren margazkiak. Beretan agertzen dire maite duten gauza geienak, beren etxea, ponpiñak, pilotak, gurutzea, sagu, katu, txakur, berek maiteago dituzten gauzak.

2.24. Altzinego erran duden bezala, geiago bestetan, baño ez idi eta arakainenik.

(1) Geroztik egina da Mezkritzten pilota-leku berria.

- 2.25. Ez.
- 2.26. Vitoria. Fournierenak; joku ebek neguko obeatik dire.
- 2.27. Lenago kitarra bat, eta infernuko auspua deitzen zena edo acordeon deitzen dena erdaraz. Ifernuko auspoa deitzen zute andre eta gizon adinetakoek eta apez zenbaitek bakarrik.
- 2.28. Ez, erri tikia da ortarako.
- 2.29. Zenbait andre eta neskatxa biltzen dire etxe batera eta kartekin jostatzen dire; ez dakit ze jokuetan jostatzen diren; ainbertze badire: *ronda, briska, mus, punto, seiak,*
- 2.30. Lasterkariak, eta zaku barnean.
- 2.31. Orai berdintsuak biek, lenago pilota jokuen mutikoak bakarrik, baño orai neskatxek ere maite dute joku bera.
- 2.32. Uda azkenean, udan eta uda berrian iauzi eta dantza eta neguan kartekin eta gauza iduriak.
- 2.33. eta 2.34. Ez.
- 2.35. Lenago *zinibili-zanbala* deitzen ze; nere alabak dio orai zanbuluzka deitzen dela. Errian ez da, bakotxak bere etxan izeten du.
- 2.41. *Ikusten-ikusten* —zer ikusten dezu? Gauza bat ¿Zer gauza? asten da P-rekin eta a ondarra, asmatu artio pareta dela. Au bezalako anitz.
- 2.42. Lenago pilotak egiten ginduze ellari zaarrekin galtzerdi zar bat urratu eta arekin pilota berria egin eta jostatzen, bai eta ere trapu zar batekin ponpin gorri bat egiten gindue. Orai ain ongi egiten tuzte... ez dut uste orai guk eginekin geldileikela bat ere.
- 2.43. Lenago eta orai ere uste dut lizer abar izerdie duenaikin egiten zute txistu alde bat. Nik ere egiten nitue neure anaiendako.
- 2.45. Orai aurrek maite dituzte neguan kartekin egiten diren gisa guzietako yokuak eta arront beren gogoko naia da gurekin aitetxi edo amatzikin aite eta ama, edo izeba osabekin jostatzea.
- 2.46. Anitz eritasun ezagunak badire. Gripa, *alborengo* edo pulmonia, Angina edo txintxurriko mina. Eritasun ebek ezagutzen dire altzinetik.
- mine, berotasun aundia, otz-ikere audiagoko-ekin.
- 2.62. Sendagillearekin.
- 2.66. Gauza ona da etxean beti idukitzea Alkool, aspirina, kamamile. Alkolaikin trapu bat ongi busti eta berarekin ongi busti gorputza eta burua, arrakatuz dena. Arront arintzen da gorputz guzia eta aspirina bat arrazi eta aise obeki paratzen da. Gauza ebek izen daizke ere lan sobera egin duelakoz eta nekatua ageri delako eta neketasuna ekendu eta lo egiten badu aise obeikitu daike eta arron sendatu daike.
- 2.78. *Kalitsek*, ekentzen zire lenago odola ateraziz, gasa pixkan bat aterazi eta lurpean sartu eta utzi. Odola aski atera badu obe, edo gero baratzuri pikor batekin arraskatzen badu obe. Baño baratzuria ere lurpera (bota).
- 2.90. *Txintxurreko* mine gargarekin sendatzen dire. Ur irekinei bota ozpine edo bikarbotatua.
- 2.91. Ez dakit nola duen izena, baño nola sendatzen den bai: ola artzen da azukre koxkor bat eta arei bota ainbertze petrolio txinte nola urte dituen eri denak. Eta iru aldiz (hartu) egunean.
- 2.127. Limona eta alkola erdizka ongi nasi eta berarekin ongi busti burua iru aldiz egunean.
- 2.129. *Txindirioa* du izena. Tipula puxka bat bota su gorrira atera, eta olio gordina gañera eta ingura trapu xuri garbi batean txindirioa duen beatza eta berarekin ongi inguratua. Sendatua da.
- 2.140. *Petorra* sendatzen da giltxe burdinezko otz batekin ukituz alde batera eta bertzera. Eta emaztekia balin bada bere soñeko atorraren garbituz.
- 2.141. Gañeko aldean balin bada peko betazala sartuz goiti eta azpian balinbada gañeko beta azala azpien sartuz. Gisa ortan segido ateratzen da.
- 2.156. Sugeak triztatu badizu eta erreka ugalde edo iturri baten ondoan balin bazaude, nabala txorrotz batekin egin zazu ebakidura bat txistatu dizun tokian eta ur barnean ongi garbitu. Nere aita ala sendatu ze ortaik.

GAITZAK ETA SENDAGAIAK

- 2.47. Buruko minek, eztulak, txintxurreko

ERLIJO GAIAK

- 2.171. Nere idurikoz Mezkiritzko etxe guzietan egunoro errezatzen da arrosarioa. Uste dut

angelus ere ematen dela goiz, arrats eta eguerditan. Bai eta ere iatekoak bedeinkatzen direla tenore guzietan. Lenago oitura oiek zire eta uste dut aite eta amak erakutsiz dazile beren umei eta ebek ez direla gu baño makurragokoak. Meza egun geienetan bada eta entzuten dute, al duten guziek.

2.172. Iruetan ogei urtetaik goitikoek, geienek izen gindue Erriko erretore jauna eskola edo ikastola irakaslea eta ikasi gindue ongi Jaungoikoaren amar mandamentuak eta maitatzen Eliza ama sanduarenak, eta ez dut uste niorek ere egiten duela otoitz batere ikusi dezaten; ez dute nai alakorik. Zenbat aldiz eta zenbat juan ote dire aitortzera Orreagako Elizera... Egiten duten gauza onak biotzak eskatzen diote. Nik badakit oraño obeak direla barnetik erakusten duten baño eta dakidelakoz mintzo naiz. Denak egiten dituzte bear dutelakoa eta beardure au erain dute beren umetan eta uste dut ala jarraituko direla altzina.

JAIOTZATIK HILOBIRA

2.174. Lenago uste gindue *Berregutik* edo *lezemotz-ko* ondotik ekartzen zuztela aur sortu berriak.

Erraten zigute acienda zerbaiten bile aterazela aite eta negarra aitu zuela eta biletuz negarra nondik eldu zen juan zela eta aur tiki eta pollit ure bilatu zuela. Bi zarrenak gogotik juain gine ia biletzen ginduen guk ere baño etze komeni mendi alde artara atera gindezen toki txarrak zire, eta amai ez gindeko bakarrik utzi bear buruko min audiak zitue eta etxearen ixilik egoten bagine sendatiko ze, oiek guziek erraten zigute eta gelditzen gine ain kontent. Baño asten ze jendea etortzen amain ikustera aiten ama eta arrebak eta an zire galdera gisa guziak. Zer orduz libretu da? Neretako galdera ori zen gaitz audiencia ekartzen zirena nere burutara: non zego libretzeko, lar arte audi batzuren artean? espetxean? niorek etzigu burua argitzen galdera ebetaik. Bitartean ama guatzean. Zer du amak? Buruko min audi. Bitartean arropetan odolak; eta odola nondi atera zaio? nondi atera zaion sudurretaik, eta orgatik dago guatzean? Buruko min audi du. Baño erranak erran, nik galdera baten gibeletik bertze bat; baño etzirete argitzen deustako ilunegi ikusten nitue gauzak. Nik zazpinituen martxo batean izen zue nexka bat eta ez dakit altzindu zen aurra, dakidena da Txerrri bat ilbearra ginduela eta aurra sortu eta amar egun gutiz gora bera iltzute txerria, baño ama

guatzen zego eta berandu zue anitz sendatzea. Bitartean amatxik egin zitue amak egiten zituen lanak eta txerriltzeko almortzuen gizonak solas anitz egin zute eta nere anaia Joxé nere urbilena asperturik gizonen solasequin juan ze berak zeuden tokire eta erranziote: Zauzte ixilik gizon kiskilek ama eri eta ainbeste arroitu. Aite gelditu ze bat eginik ikustean sei urte inguruakoak alako gizontasuna agertu zuela. José bere gizontasunaikin eta nik galdera gisa guziek eginez azi gine aite eta amain besta guziekin. Gañera aitetxi eta amatxirekin. Nere galdera geienak amatxindako zire eta arengandik iakinak ditut orai dela egun eta berrogei urte altzineko oitura solas eta bertze gauza anitz. Neretako izan zeiken amatxik oberena eman zire zeruko Aitak. Eskerrak Jauna. Aur bat sortzen bada eta bere aita ez balinbada etxearen bilatzen zayo berrie emateko, gero bateioko aitetxi amatxiei erraten zaiote.

2.175. Neure etxearen eskutitz zenbait egin bear ze kanpora berria emateko, nik egiten nitue. Erriko osaba izebei ematen ziole emaginek berak; aitak ematen ziole bere aita eta amai. Nere aitein aite ni ezkondu onduan il ze. Eta aitein ama nik amar urte t'erdi nituelaik, etxeko aitetxi nik lau urte t'erdi nituelaik eta amain ama nik ogeite iru nituelaik. Amatxi au etxeko ze eta au juaten ze erriko erretorai berria ematera eta bataioa eskatzen aur sortu berriaren-dako. Anitz egiten zute zer egunez eta tenoretan izen bear zen bataioa. Aurra sortu, ongi garbitu beztitu eta paratzen zitzaio bere seaskan. Au zurezkoa ze eta lemekiko aldean aita etxearen balin baze aitak artzen zue bere aurra eta paratzen zue seaskan. Burua estaltzen zitzego gorra batekin etzeien oztu. Erri ontako geienek nik uste dut berdintsu egiten zuztela gauza berak beren aurtxoekin.

2.178. Aur ilak edo iduritzen zuena ila zela, sortzean artu eta ura botatzen zizaiote erranez: kapaz bazera bataio sandua artzeko nik bataiatu zaitut Aitaren eta Semearen eta Espiritu Sanduaren izenean, Amen. Ingutu eta uzten ze bero beroa zegon tokien eta uzten ze denbora puske ia bizten zen eta lau edo börtz orduen buruan oztua balin baze uzten zitzaio ortzi baño len denbora paska bat geiago eta gero ia ila zela eta etzela itzultzeik goratzen ze denbora geiago. Arrontilik zegolaik, etxealtzineko baratzean lurpera sartzen ze sagar ondo batera urbil, tella batekin señalatua uzten zue negarraldi zebaitetik aitak, galdu zuelakoz aur bat.

2.179. Aur ondokoak baratze xilka ongi koro-

pillatu ondoan, kordon batekin gasa garbi berean, baño bertze toki batean sartzen zire lurpean.

2.180. Nere denboran aurra osasun ederrekoia izenagatik, laister bataiatzen zire. Niri ala egin zirete biramonean ortzeguna zen. Dagonilain 3an sortu, eta 4ean Iemexiko ortzilarean bataiatu.

Aurrak bataiatzen dire erriko elizan eta bataiatzen zitue beti erretore jaunak. Bataioan izeaten zire, bataioko aitetxi eta amatxi beren lagunekin, emagine aurratekin; eta aurrak ez balin bazue anaia bat sei urtetaik goitikoa erematen ze lengusu bat, baño mutikoa, bateioko kandela idukitzeko bataioko denboran; denbora berean lenago apeza irakasle zelaik eskola aur guziek juaten gine elizera eta geurek errezzatzen gindue arrosario bat Ama Birjiñari eskatuz aur ura Kristau ona izen zeien. Bakarretan ematen nue nik! Orai ez dakit oitura ori galdu den edo ez. Beti ere, Dn. Manuel Lusarreta Erreak paratu zue. Erri bereko semea ze eta egin zue al guzia eskolan eta Elizan gure onetan; baño ni arritzen naiz anitz nola alako jende ona izanik ere nola ez duten deus egin aren oroigarri zerbait paratuz bere sortetxean edo Eliz atean edo bertze nonbait. Niri iduritzen zaide etzagola niorei gogoratu «plaka» bat bedere paratzea. Gañera onek goratu eta altxatu zue euskera. Beti ere bataioan egoten zire eta Elizen erriko aur guziak. Bataioan aitetxik idukitzen zue aurre eta amatxik artzen zue bere eskuan aurraren esku eskuña.

2.181. Emaginek erematen zue, eta du, bataiatzera. Zenbait galdera erantzi ditut altzinego.

2.182. Lenago nere aita eta amaren altzinetik il artio niri bateiatu zirena Dn. José Eugi. Au ere euskalzalea ze baño aurren izenak berak paratzen zitue denak; nere amatxik erraten zire: erran ziotelaik nexkakoa nitzela erran omen zue: «gaur aguztuein laua, Santa Perpetua da eta Perpetua deituko da». Eta nerekin bezala egiten omen zue denekin. Orai idazten duden au berarekin gertatua da. Nik aitua dut bataio artako aitetxi berai. Aitetxi au Esnozko errikoia ze, Erroibarko bertze erri bat, Antonio zue izena eta aren iloba bat ze bateiatu zutena. Apezak iaki-tein mutikoa zela erran ziote: Gaur San José da eta José deituko da aur au. Erran ziote: Ez, aitak izen ori du, eta ez dute nai izen beraikin deitu daien semea, orrengatik denek nai dute Antonio deitu daien, baño ordu artio denek bu-rue jasten zute aren naiera eta erran ziote: ez duzie José nai, orduan deituko da Victoriano ez

zuek eta ez nik ez dugu *victoria* irabazi eta orrengatik Victoriano paratu zio. Nik ezagutu ditut denak. Apeza mile bederatz egun eta amarrean il ze. Eta oroitzen naiz ederk beraz. Goian beude denak. Orai ez da alakorik gertatzen. Beti ere uste dut aite eta amek aitetxi amatxiekin konpontzen direla afera ortan eta uste dut obe dela aita eta amak egin dezaten beren naia ongi kostaria dute. Baño lenago orai duela 140 edo 160 urte bateioko aitetxin izena ematen ziote mutiko balinbaze eta bateioko amatxina nexkakoa balin baze. Orduen zire denborak Juan eta Juana anitz izeten zire eta neure Amatxik erran zire bein batean San Juan Bautista maite zuela anitz euskal erriko jendeak eta santu onek gordetzen zituela sorginkerie guzietarik, orrengatik aur geienek Juan edo Juana zutela Iemexiko izena. Nere amatxi bera Juana Antonia ze. Ni oroitzen naiz aski etarik: Juan Martin, Juan Miguel, Juan Antonio, Juan Angel, Juan Esteban, Juan Joxe, Juan Bernardo, Juan Kristobal, Juan Fermin, Juan Pedro, Juan Felipe. Eta emakumetan berdin: Juana Axena, Juana Miguel, Juana Barbara, Juana Mari, Juana Joxepa (Juanexpa), Juana Martina; eta geiagokoak.

2.183. Aurre garbitu eta jantzi ebek paratzen zaizkio. Lenik atorra arizko fin bat, gero iakaba lodixagokoa gero maindrekoa ilauriko lodi bat beso eta xangoak gurutzetuak eta inguretuak eta paxa 18 edo 20 centimetroin zabalta-suneikin inguretu aurra ongi gero faldona deitzen den jantzi bat, geienetik eskulan anitzekin eginak gero elleaikin eginikeko tokilla batekin ongi inguratua; gañera gorra bat faldonain eskulan gisa berekoakin egina. Ola janzten zire lenago neguan, orai eta uden jantzi meaxago-koak aski dire. Kutun bat Sn. Juanen Ebanjelioa barnean duena gerriko paxan sartzen zaio.

2.184. Aur geienak egunain erdian bataiatzen dire eta balinbada besta egun bat obe, oiek protxatzen dire, ez dezaten denbora galdu lan denboran eta bazkarie egunorokoa baño obexagokoa egiten da; obeki erran dezaket, egiten ze. Gutiz gora-bera ola ze: Aragi saldarekin zopa ona, txitxirio salda, ollo saltsa, eta umerri errea; eta esnearekin eginikeko bazkal ondoko zerbait eta denen gibeletik aketa eta anisetue, patxaranekin egine eta koñak delakoa bakotxak ar zezan maite zuena. Bateioko bazkarietan juaten zire Bataioko aitetxi amatxiak beren lagunekin, aurren aitein eta amain aite eta amak, bai eta ere aite eta amain aurrideak, eta bai eta ere erretore jauna. Nik ala ezagutu ditut beti neure denboran, eta beti aurraren etxeen. Bazkaltzera

juaten zirenek beti egin diote orioigarri zenbait aurrari eta bere amai. Ones-naiz ollo audi eder zenbait etzein falta amari ollo salda ona indarrean sartzeko; gañera bizkotxa onak eta ardo goxo zenbait jerez, kina edo bertze zerbait eta aurrari soñeko jantzi eskuz eginiko zenbait... Azi orduko jantzi anitz bear izeten da eta jendeak ori idukitzen du gauza oiek. Nere idurikoz Baztanen gauza auserkiagokoak ematen zute baño geienek dirua ematen zute, erosteko bearago ginduena. Nik an izen ditut sei eta Iruñan iru.

2.186. Lenago berrogei egunez etzekote uzten etxetik ateratzen eta atarira bakarrik balin baze ere buruan tella bat paratu bearzue, nik ikusi izen dut neure izeba bat neure aite eta ama baño adin gexagokoa, neure galdera anitzezin iakin nue oraiño etzela garbitue nere izeba jendeain altzinean. Orduen ez nue ulertu eta oraño kostatzen zaide.

2.187. Ez; bateio egunean bakarrik. Apezak bedeikatzen zigu eta ogi eta ardoa erematen ziizaio. Eta orai elizara ateratzen da sandagilleak iortzen duelaik.

2.188. Bateioko aitetxi amatxiak orioigarri zenbait egiten zute. Nere anai batei 2 ardi eman zeizko bere bateioko aitetxik. Onek bere izena paratu zio bataioan, kutxe tar bat sos zerbait barnean. Ongi iduritzen zaionetan eta ongi eldu zaio-telaik.

2.189. Bai urte betetzeak geienean dehenak. Eta Sandu eguna ere bai aite eta ama bizi diriño. Zenbait aldiz egiten dire orioigarriak baño ongi eldu zagolaik.

2.190. Seaska ikusi izen dut etxe geienetan. Sortu berriena geienean saski gisa egine zume-rikekin. Berantxago zurezkoak edo metalezkoak Iruñen erosia. Bakoitxak nola maiteduen eta pixka bat mogitzeko moduan.

2.191. Aur gurdi edo kotxe tiki batean baño aín tikiak direlaik oberena seaska da, titia, loa eta ixiltasuna.

2.192. Ortzak laister atetzeko ogi koxkor bat eskura ematen zitzaio aurrari eta eginalak egi-nen zitue aurak ozka edo arrakatu bedere oiek gero ogie berazten zuelaik ekentzen zitzaio beratza eta bertze puxka bat gogorra ematen zitzaio eta nekatu artio berritzen gindio ogi koz-korra. Solas eginezteko nik aitu izen dut obedela ogi bedeikatua iru eliztaik artu bear dela igande berean eta egun berean ianazi, ori eginez iru igandez arront garbi itz egiten dutela. Aitu

izan dut ere atez-ate eskatzen ari direnei ogi puska bat eroi eta aurrari ianazi. Nik ez dakit zein den oberena, bakarrik zenbaitek fede audi-a dutela bi gauzeta. Ibileztekiko nik uste dut oberena dela indarrez bete daiela iarrik dagon tokitik txuti daiela bera eta gutira gutira as daien alki batei artuz bere eskuekin. Ori da lenik indarrazi aurra eta ez manazi pausu batere inderra artu gabe.

2.193. Ortzak ateratzen badire bere gise aur-rak artzen du bere esku eskuñean eta botatzen du sura eta erraten du: tori zarra eta ekartzu berria, laguntzendakonak aurrari eta aurak berak aite gure bat errezzatzen dute eta egun gu-tien burian agertzen da ortz berria.

2.194. Lau bortz urtetan. Lemexiko Jaun artzea zapta urte inguruan egiten ze. Baño lenago amabietako inguruan zute; nik egin nue 6etan, urte ontan bagine adin guzietan Jaun artzaleak. Ni gaztena nitze zerengatik urte artan Pio amar-garrenak manatuzue emateko aurrei gure Jaune Urte artan bazire seietaik amabietarañokoak. Egundaño ezta Mezkiritzko elizan ainbertze aur lemexiko aldiz Gure Jauna artzen ikusi. Birenaka paratu zigute al bezain berdindua Bazkoko ur-bilen igandea ze eta jorraillearen 21. Eliza betea zego. Auritz berriko semea, eman zigun apeza, Simon Urtasun Jauna zego erretoretako. Bazitue bi urte il zela José Eugui jaunak eta D.^o Manuel Lusarreta sartu artio egon zire lenik aita kaputxino batzuk bat Morentingo Guillermo aita eta Lakuntzako Wenzeslao aita, ebek egon zire D. José Eugui jauna eri egon zen demboran eta den-bora ontan il ze nere aitetxi Juan Migel. Mile bedratzi egun eta amarrean ilbeltzaren ogeita iruen. Apeza Jose Eugi jauna urte berean eta jorraillearen amekan il ze Goian beude denak. Lemexiko jaun artzean ez dire bazkari audiak egiten; baño bateioko aitetxi amatxiak eta bizi badire bertze aitetxi amatxiak ere bai; baño geienean guk egiten ginduenean gure lengusuek erraxki egiten zute, eta orduan etze osaba ize-baik batean ere bakarrik; bakotxak bere etxe-an lana franko. Mezkiritzko elizan nik ikusi duden lemexiko Jaun artzea xuriz beztia egin zue Antoneko Justa zenak; geienak azul marinoz egiten gindue. Berantago asi zire nexketan jantzi zuriak lemexiko Jaun artzean pollite da baño orduen etze oituraik.

2.195. Guk amar urtetan lan anitz egin gin-due, eta amabietako eskola uzteko lana izen nue Apeza eritu zelakoz. Eskola uzteko lana izen zue eta irakasleik etze eta gu, ikasten ginduena ikasi gabe geurengandik. Irakurtzen gindue al guzia

idatzi ere bai. Gisa guzietako kontuak ere geuren etxeen. Baño adin ortako berdin erematen zigu ikatz egitera nola alorrera altzurtzera eta patata eraitera xorratzera nola atratzera, Iretxe biltzera egur egin eta astuarekin etxera biltzera, denak. Amabi urtetako Mezkirizko aurak irakasleik gabe, lanak egin tuzte! eta egiten tuzte. Orai eskola da lemexikoa, eskola da baño etzeilaik... denbora ongi protxatzen dute. Mezkiritzko umeak dire eta lan egitea ongi ikasia dute.

2.196. Lenago erri ontan baze: «mutiletan» sartza deitzen ze. Amazazpi urtetan sartzen zire eta berek ateratu bear zute jota bat eta berek abestu, nere anaia Joxe sartu zelaik ala ze geroko eta altzinagoko gauzaik ez dakit.

Mutilek besta eta igande artsetan atez-ate abesten zuzte beren kantu edo abestiak erriko neskatxa geienei. Urte guziko bestak pusken ere arinagokoak dire gazterie guzia biltzen bada. Aietan dago indarra bai eta ere umore ona ¡Gora gazteri guzia!

2.197. Neskak balin badute dantzara zaletasuna neskatxak elkarren artian dantzatzen dire amalau urtetan gutiz gora bera; mutikoak amasei edo amazazpi inguruan baño neskatxuekin. Adin ortan jota eta porrusalda naiago dute. Ez da toki ertxik batere. Dantzatzen dire denen altzinean eta ala egiten zire orai dela 50 urte ere. Orduen orai bezala dantza lotue eta laxoa ere bai aldizka. Baño orai duela iruetan ogei, Estellako gaiteroakiotzen zute soñua eta Bentarrako larrañan nere idurikoz Inguruntxo anitz dantzatzen ze; aur guziek bagindekie eta gustoara dantzatzen gine; baño berantago juan zire Lumbierko soñulariak eta orduen asi zire dantza lotuak eta guk utzi gindue dantza aurregi ginen guziek.

2.198. Ez dut egundeño ezagutu jantzi desberdinik. Ni aur aurra nitzelaik eta berantago ere baze oitura bat nere idurikoz pollite, baño orai ez dakit ekendua den edo baden oraño. Urteoro bazire mayordomo deitzen ziren bi mutil; eben etxetan lo egiten zute soñulariek eta yan eta edan, bertze mutilen etxetan baño mayordomoein etxetan ere bai. Mayordomak ere bi zire eta ebek bi mutil mayordomoekin asten zute dantza atsaldeko bortzak inguruan eta bi dantzaldi egin onduan erematen ziote mayordomo eta soñulariei txokolatea esneaikin egina, eta bizkakin edo ogi xigortuarekin, eta ur otza limon eta boladoarekin nasi bakotzak bere ur ontzian edateko txokolatearen ondotik. Artu, yan eta edan ondoan erematen zuzte ontziak eta itzultzen zire dantzara.

2.199. Orai ezkondiukoko batei eta bertzei galdu dut eta batek erran zire: Nik aspaldik maite nue orai duden senarra, baño sekula ez nue agotik aterako, baño zure aitarekin solas anitz egiten nue eta berak erran zire zu etzen-deike ezkondu olakoai? berak maite zaitu anitz eta gogotik presta leike len baño len. Orai go-goa artu eta zer iduritzen zaizun erran zadazu. Nik erraindiot berai erran dizudela. Arriturik gelditu omen zen eta, gisa batera, ez erran eta uzteko gogoa etorri omen zitzao. Baño bere buruan egon omen ze; nik aspaldik maite dudena deus erran gabe, erran berak maite direla; nola erran biar dut ezetz? Denbora utzi pasa zeien eta denbora juan zelaik erran zio solas egin bearzuela berarekin eta gutira-gutira ezkondu zire eta orai badituzte iru seme eta iru alaba eta elkarrez arront konten dire.

Ez dut uste ezkontza guziak gisa ontakoak direla baño ori da bat. Uste dut badirela bertze batzuk aixkidetasunean asi direnak. Nere aita eta ama arront gazte asi omen zire ori neure etxeen eta beretaik aitua dut. Nere aitari aitu izen diot. Nere aitaren aitak bi anaien seme alabak zirelakoz naizuela utzi zezatan elkar, baño semeak etzeko deus erraten eta aitetzik nai izen zue. Etxe alde audi batera semea nausi sartu eta erraten zio emanen ziola ikusi zuen idi pareik oberena eta aiei ongi eldu zitzaison azienda guzia. Baño erranzio bere semeak; nik zetako ditut eskeintzen direzun guziak ezbaliñbadut neskako ori andretako maite? nik neure lengusie maite dut aspalditik eta berarekin ezkonduko naiz, berak ez badire uzten. Eta elkarrekin ezkondu zire eta ni naiz beren lemexiko umea. Beti iduritu zaide mundu guziko aite eta amaiak oberenak aiek zirela. Jaunari eskerrak! zenbat zor dituden! Au bertze gisako ezkontza; eta bakotxa bere gisakoa. Berdinik...? nere ustez batere.

Erri ontan aideak aidekin ezkontzea, nere aita eta ama bezala, egin dire bat baño geiago baño ez da aurretan maketsik atera. Erri berekoak elkarrekin ere aski badire. Urbileko errietan ere emendik arata juanak eta bertzetaiko onara ere bai.

2.200. Nik ez dut iostaera oiek ezagutu baño au akitu baño len entzuten badut errain dut.

2.201. Erri ontan badire nere adintsuko edo urte geiagokoak ez direnak ezkondu. Dudarik gabe ez dute ezkontzari zaletasunik izen eta naiago izen dute gisa ortan bizi. Beren aizpa eta anaiei uste dut ongi etorri zitzaiela beren denboran; beren naia aisago egin al izen dute.

Baño bakotxak berak daki nolako bizia ereman duen. Ni ez (naiz) nior afera ebetan sartzeko. Nere idurikoz obeki ardezakete gisa ortako bizia neskatxek gizonek baño. Ez dut egundaño auteman irri egiten diotela ez gizonei eta ez andrei. Ez dute ez batek eta ez bertzek lana uzten eta gisa ortan ongi dire.

2.202. Nik ez dut egundeño ezagutu alakorrik. Ez dut uste niorei kostako zaiola erratea ezetz ez balinbadu nai, eta gisa berean nai badu errain dio baietz batre izitu gabe. Ez da ez bat ez bertze gelditiko, bertz egun baten esperoan egoiñ.

2.203. Gizon batek nai badu ezkondu berdin mutila nola alarguna ez dut uste alketiko dela erratera ezkondu nai duela neska edo andre maite duen batei.

2.204. Ez dut uste badela denbora berezik gauza ebendako.

2.205. Ez dut uste aite eta ama sobera sartzen direla beren umen ezkontzeten. Uste dut goienean errain diotela: neskatxa au edo bertzea gogotik ezkondiko da zurekin; ez dakit nola den zuk artu bear duzuna baño au arront ona da. Edosos gexago izen zinduke bertze onekin ezkonduko bazine; ez dut uste ortaik pasatzen dela nior. Ez dire nere iduriko sekula umen naiaian kontra juain gogoratuik ere: *andre onek ze mutur bildue duen, ez du gure semeak oraitio bezala nai duena eginen.*

2.206. Nik ez dakit oraiko gauza ebetaik, baño uste dut Iruñako iateko etxe zenbatetan solas aldi ederra egiteko beren aferen gañan.

2.207. Nere gizona kanpokoa ze baño ez dut uste deus ere trabaik izen zuen neri andretzat artzeko. Andregaiia xuxentasunean egon bada bere denbora guzian ez dut uste gaizki ibili bear duten deustako. Emengo mutilek ez dire kiskilek xuxenendako.

2.208. Neretako bai seurik zarrena naiz eta berek eman zirete donazion deitzen dena. Gu ezkondu eta bi ilabete baño len egin zire eta lege gizonain etxeán eta Nafarroko legean.

2.209. Nere aita eta amak egin zute eta lege gizonak galduz zirelaik nola egin bear zuen, segido erran nion: Nafarroko legean eta al zuen bezain ongi nere aite eta amain alde. Nik ezagutu (nue) ongi neure senarra paper abek egin gabe, baño egin nai zute len baño len eta amak nai zuen bezala egin zire, gero jakin nue nik amatxi zenain izanean zegola eta arek paratu

zuelaik amain izanean manatu zio gero ni adin batera irixtian neretako zela dena; ori erran zire Urmeneta jaunakErroibarko idazkaria zelaik. Orrengatik zue nere alako utzi naia eta nik erraten dut ez nuela ezagutzen neure senarra. Iduri zue arront ona zela, baño nik beidetzen nue egun artan ez balinbaze ain ona aterratze, noren eskuan uzten nitue aita eta ama? Orrengatik lege beraikin estutzen nue neure senarra eta neuronei. Sobera ona atera da baño aurregi etxe batean buru egiteko. Gañera bagine nere aite eta ama gu eta nere sei aurride. Aitek manatu zire nere aurridek ez balin bazute etxeko lan egiten ez mateko deus ere. Baño gauzak etzire sobera ongi atera eta biziai buru eman beariko zaio eta indartuz makurtasunekin gero eta geigo. Juan dire denborak. Guzietatik es-kerrak Jaunari. Gauza ebetaz ez dut deus geiago erran bear; dugun bakeak balio du gauza guziek baño geiago eta ori badugu denekin.

2.210. Gauza ebengatik ez dugu sekula bestaik egin. Bertze etxetan ez dakit. Gauza ebek ixilik idukitzenean dire, geienean.

2.211. Dote kontuik guti iakin dut nik. Badakit Etxealdataik ateratzen dela zerbaite baño ez nik uste nuen bezain bat. Nere ustez etxe batean ez bada zorrak nagusie kampokoa balinbada onek sartzen duen dotea banatzen da andreatzin aurriden artean guti balinbada uste dut beren aziendataik paratzen dutela aite eta amak; ortako etxealdataik obeki atera daike etxetaik baño ebetik zorr aundietan sartzeko bide xuxena.

2.212. Ez dakit erri ontan gertatu den ola-korik ez dut egundaño aitu.

2.213. Erri ontaik, geienean bidaldi edo biaje bat egiten dute berdin Zaragozara nola Erromara eta geienean ekartzen dute oroirgarri bat egon diren tokitik; bidaldi ebek egiten dire nik zortzi urte nituenetik onat. Lenago ezkondu biramonian erriko elizan ematen ze meza bat senar emazten ilikeko senide guzientzat. Nik neure ezkondu nitzen biramonean eta nere bortz alabenetan egin dut oitura onek erakusten diguna; oroitzea geuren iletaz geuren besta aundietan.

2.214. Erriko elizan bakarrik biek Mezkiritzkoak balinbadire, eta bertze erriko edo irikoa balinbada bietarik bat, ango elizan; nongua den ezkondu bearduena emenguaikin. Ezkondu bear duten bien elizetan. Neskaín erria Erriko xokoan nexkain aitek ematen zue ogi eta ardoa erriko mutil guziei. Afaltzen zute aragie edo berek nai zutena aitein ogi eta arduarekin eta afaldu onduan aketa eta edariak ebek ere neskain aita-

ren kontu. Gero afaldu onduan mutilen abesti edo kantuak nexkaindeko.

2.215. Geienean izeten dire nexkaren aita eta gizonain ame. Besoa eman, aitak alabari eta semeak amari.

2.216. Mutile bere aide eta lagunekin biltzen da ostatu batean, ez bada bere sortu etxean. Geienean afaltzeko tenorean eta ongi zaioten tokian afaltzen dute bildu diren guziek.

2.217. Nere bodra deituak izen zire aitexti eta aitaren anaiak eta arreba guziak beren seme alabekin. Berdin-berdina amarenak; bai eta barri-deak. Ebek guziak uste dut deitu zuztela nere aitaren sortu etxeakoek. Neure adixkidei neuronek erran niote. Aitatxiri erratera juan nitze neure aitarekin. Erran niolaik azteazkenean ezkondu gogo dut Baztango Iruritako mutil batekin eta nere idurikoz arront ona da, erantzun zire bere lauetan ogei eta sei urteko agurgarritasunakin; kontu ez daiela izen erran zarrak erraten duena, *Urrunera eluzeakurrez, ellegatu eta lurrez*. Zonbat aldiz oroitu naiz erranzar ortaz, ez lurrezkoa zela bera, baño edozein gauzetara ongi daien esaera zarra delakoz.

2.218. Oitura ez dakit baden edo ez, baño sosdunek bear bada egiten dute. Ezkon berriei egiten dire oroigarriak. Etxea paratu bear badute gisa anitzeko gauzak bear tuzte eta nai eta ez oroigarriak izete dire, ireuten dutelakoz anitz demboraz.

2.219. Andre gaia in atarien biltzen dire berain aide, barride eta aixkideak eta gero ongi paratuak juaten dire biraka-biraka elize aterano. Orduko gizon gaia in aldekoak an daude. Nerean Iruritatik etorri zire aide eta aixkideak eta ebeitan bazire txixtulari eta atabaldarie eta nere etxe ondotik elizako aterano juan zire soñatzen; «Emen eldu naiz baño beldur naiz penak izein ditudela maiz»... Elizan ere soñu bera io zute.

2.220. Eta gisa ontan sartu gine. Nere gizona bere arreba eta lengusuen artean eta ni neure aita eta amain artean. Ama birjiñaren aldare batean egin zigu ezkontzeko egiera guziak, eta meza sandua aldare nagusian erretore Jaunak emana. Itzaldi eder bat egin zue, baño erderaz uste dut euskarik etzekiela, sobera ongi mintzo zue erdera; etzue ezagun batzekiela itz erdi bat ere euskeraz Dn. Miguel Beortegui Perez zue deitura, Onei zor gindue geuren bizia senaremazteak Espaňako gorrotoan gindeudelaik nere senarra jo zute Mezkiritzen gindeude eta, Bersolari Euskalduna zelakoz dudarik gabe; Euguiko

Guardia Cibil deitzen zen batek jo zue. Falangista batekin juan zire gure eske baño ni Iruñen nindegia nere gizonain aitain zain arront gaizki zegolakoz, eta nere gizona bi aurrekin zego geren etxean. Goiz batez agertu zire bi etsaiak eta etxetik aterazi ziote eta jo zute eta erran ziote nere gizonak: nola ez duzie erretore jaunari galdition nior ukitu baño len? eta juan zire erretoea zegon tokire eta galde egin ziote ia nor eta zer gisakoak ziren eta erran omen ziote niri il ondoan gañetik pasatu bear duzie oiek guziak ukitu baño len; emen denak onegiak dira, II zazdazie neri eta oiek denak utzi bakean. Eta gisa ontan atera zire il nai zuten eskuetaik, Mezkiritzko batzuk ere bazire il bear zutenetan; ez dakit zetas. Euskeldunak zirelakoz? izen dainei baietz; betiere ez gine maitetuak beretaik. Jaungoikoak barka dezazela gaizki egin guziak.

2.221. Ez dakit zetaz baño gurekin ziren jende guziak Jauna artu zue eta Eliza bereko soñua jo zute bi apez ikasle bazire barkazioak zirelakoz eta errikoak zirelakoz; erriko abeslariak ere bazire eta arront elezkizun pollite izen ze. Nere idurian orduen asteazkena ze, orai larunbata bezala. Bertze alde batean erran dut orduko oitura.

2.223. Ez naiz oroitzen deus ere ontaz.

2.224. Mezkiritzen ez baño Iruritan bai.

2.225. Ez au ere ez dut aitu eta ez dut ikusi.

2.226. Ez dakit baño iduritzen zaide baietz; amatzik egiten zuela erle, aitetxi il zelaik nere altzinean sartu eta erle tokietan jo eta erran ziote aitetxi il zela eta argizeri geiago egiteko. Marrume bat egin zute denek. Bertze gañerako aziendari ez naiz ain garbi oroitzen baño badut itzel bat bezala iduri aldiz baietz eta iduri aldizka ezetz orregatik ezin erran dut garbi ez gauza bat eta ez bertzea.

2.227. Ez da alakoik.

2.228. Ontaz ere nere iduria da baietz.

2.229. Neure senarrain eta amain ertearen dindeko amaren ondoan zego aita eta aitetxi ere urbil nue gero nere iru aizpa eta anaiak ere. Iruetan ogei bat ote ginen bazkarien. Afarian iruetan ogei. Biramonean aixkideak ez baño aideak eta barrideak bai bazkaltzen zeude. Afaltzera gutiago oraño. Maia bedeikatu eta bialdeko ilendako otoița egin aiteguriarekin. Ez dut bertze gauzik gogoan. Gure etxean etze egin deus ere etzigu niorek aipatu. Amatxi orduko ila ze eta ama etze deustaz oroitzen ikusi edo aitu bazue zerbaite.

2.230. Ez, ezta olakoik deus egin. Bertze gañekoetan ez dakit egin duten edo ez; nik aitu eta ikasiak paratzen tut baño ez ikusiak ezin paratu.

2.231. Bazkal ondoan Txistulariek jo zute soñue al guzia eta atsalde guzian dantzan aitu zire baziakdu zuten guziak eta erriko gazteria ere, geienak lan guziak utzik alde batera dantzai eman zio Mezkiritzko erriak. Guk bide edo iru egun baño bidaldeik ez gindue egin.

2.232. Anitze egun bat edo bide besta audiaren buruan juaten dire Bidaldi bat egiten dute eta amabortz egun egoten dire etxera itzuli gabe eta nere idurikoz ederki egiten dute geroz lan aski egin bear izein dute.

2.233. Ez, geiagokoik ez da egiten.

2.234. Bai, guk Jualeak erraten dugu eta aitu izen dut lenago Jualeak jo zituztela an edo emen alargun zarrak ezkondu zirelakoz. Artsean arrosario onduan eliz Gelan ezkondu zire bide, ni franko aurra nitze baño oroitze naiz aise andrearen gizona iltzen egunaz, eta nola erran zuen nola andreak paratu zion sakelan tabako eta puroak. Nik ez dut ikusi baño andreak berak erraten zue eta aitu izen nio garbi eder.

2.235. Gauza ori ez da emen agertzen Jaungoikoai eskerrak baño egunoroko zenbaiten irakurtzen bada, arront gauza gaistotako artzen dute denek. Emen ez bada ez dezake niorek gitzaperatu niorei.

2.236. Olako saltsa zikin oiek ez dugu eza-gutu oraño Jaunari eskerrak.

2.237. Berdin erraten dut gauza ebetaz. Ira-kurri dugu bein edo bertze emendik urrun ger-tatu dela baño emen ez dugu sekula ez ikusi eta ez aitu.

2.238. Eriotza. Niok baño lenago zautzen du il bear denak, niri nere gizonak ondar aldian gelditu zelaik ez ongi erran zire, *orai artio atera naiz baño onek eremanen dire*. Nik erran nio: ez gizona orai baño makurrego egon zara, baño bera segur ze bazeiela altzine eta ilabete baten buruan il ze. Etxeko aitetxik, nere amain aitak erran zio amatzirri: Antonie gaur ilen naiz eguerdiraño ez baño atsaldean bai, eta atsalde artako iruetan il ze; olako anitz ikusi dut; neure amak berdin, gaur ilen naiz eta egun artan il ze. Baño bertze gauza batzuek ere izeten dire ezagutuazten digula norbait ilen dela. Nik aitu izan dut andre batei baño geiago, tzakur bat zaunka eta zaunka ilunak egiten eta amatxik eta bertze

andre zenbaitei ere erraten aiei, norbaitek juan beardugu laister; eta gertatu ere ori eta anitz aldiz. Orai duela iru urte iltze nere anaia Joxe; gazteik asi ze mendira juaten aitekin, ni ere geienean juaten nitze, baño ama edo amatxi ez ongi bazire edo bertze gauza zenbaiten gatik geldiazten zirete eta orai errain dudena gertatu zenean ni ez nitze ez aitekin eta ez anaiaikin. Baño aitek etxeen sartu bezain laister galdin zue: nor il de? Joxek menditik atera garen bezain laister erran dire nor il ote da? Il urrine bada eta etxerako bidean beti gauza beraikin. Nondik sumatu bear zue il urrina Urrungo menditik edo Mezkiritz Urrungo mendira? eta egie ze il zela norbait, urduen Mantxiko deitzen ze eta adinetako gizona ze. Baño aitak erraten zue norbait iltzen zen guzietan berdin sumatzen zuela usaña eta nere aitek ez zuelaik sentitzen urrinik deusenik eta beti berdin arritzen ze alako urruntasunean nola senti al zue bere semeak eta etzue mutikoak zortzi urte baño geiago...

Nere gizonak erran zire egun batzuk altzine-gotik ez nezola utzi; nik laguntzen banu zerura juain zela eta erraten nio Zeruko Aitak espero zuela sari aundi bat emateko. Denbora anitz balin badu gaizki zela geienean gure Jauna artua eta oliedure ere bai gisa ortan badago orduen etxekoek bereik obeki konprenditzen dute.

2.239. Guk Mezkiritzen egin bagindue gauza guziak orai errateko gauza geiago izein gindue baño erri ontan amar egun bakarrik egon ze eta geurek egin daizkogu gauza guziak. Il ondoan garbitu eta beztitu ere neuronek alabekin eta eben gizonekin egin gindio eta iltzerakoan ere denak nerek zeude.

2.240. Zertaz il den sendagilleak paratzen du paperean eta ortik iakiten dugu. Ez dut uste niorek uste duela anima uso baten iduri atera dela gorputzetik. Iruñetik ereman ilkutxa eta an sartu eta sala aundi batean mai tiki baten gañan. Ilkutxarekin batian ereman zute maia eta gurutzte aundi bat, bi aldetaik bi kandela bixtuak; ola egon ze ileriko meza artio.

2.241. Ez da leioik exten ezta galdera bat ere egiten. Apezain gana juaten da barridea, ez balinbada ilen ume edo anaia zenbait juaten. Apezak iakitean ezkilak io azten ditu eta asten dire goratzen otoitzak zerura lurretik atera den animaren alde, aitzen dutenek laister asten dire aite gureak erraten nere ustez biotz biotzetik. Ala autemandut nik beti. Ez dut auteman etxeko aziendari erraten ez eta ere erri ontan bakarrik erlei argizeri geiago indezaten. Belarra erretzea geiago erretzen da eritasuna delaik etxeen or-

duan lisontzi lorea, lizarra, menta belarra eta erramu bedeikatua. Gorputz il bat badago etxean ur bedeikatua botatzen zaio erramu abar batekin. Bizi delaik beztitzen den bezala, baño ongi xagonatu eta ur auserkikin ongi garbitu ondoan. Nere gizona «terciario Franziskano» ze eta eskapulario eta kordoa paratu neko jantzi guzien gañetik.

2.246. Gañera esku gurutzetuen artean gurutze tar pollit bat bere aite eta amein eskutan ereman zutena eta nik uste duden eremain dudena. Ortzi tokian ez da argik bixten. Ilendakoiotzen diren ezkilek deitzen dire «il ezkilak».

2.247. II kutxa zurezkoa izeten de geienendako eta orai paratzen diote zurean eginikako eskulana, obeki apaindua izen dainen. Iruñetik erematen dire, geienak berdintsuek.

2.248. Ontaz errain dut neure aurtasunean, bearbada ez nue bederatzi urteik, ikusi nuena: Andre bat langilea eta ona il ze, eta juan nitze ikusi eta otoitz egitera eta erdi izitua gelditu nitze zuen kolorengatik; andre xuri eta gorri pollit bat ze bere bizian eta gero gelditu zitzao tabakoain iluntasuneik aundieta. Bakarretan etortzen zitzaido gogora, zetaz ote zue ilundura ore. Baño asi nitze iakin naiez zer eritasuneikin il ote zen andre ura eta ez du anitz denbora iakin nuela, min bizioekin il zela. Orduen erran nue: aise artu zue tabakoain koloreain iluntasuna. Ordupo guartu nitze eritasun orrekin iltzen zirenei ilundura ori gelditzen zitzaiotela. Bertze bein il batei edekitzegon bi eskuak eta gurutza erori zitzao eskutik. An otoitz egiten ai zire bide edo iru eta uste dut bidek iauzie egin zute leiotik, izituak gelditu zire denbora puske bateko, baño uste dut izidura aspaldik juan zitzaiotela. Uste dut gogora zaiotela bakarretan: ila arront azia zegola eta azitasunaingatik edeki zuela eskuak eta gurutza utzi zuela eskutik, baño gorputzean zegolakoz il baño len zeukan eritasuna.

Ni aurra nitzelaiak erraten zute xoko aldera beide gelditzen diren ilak ez direla zerura juaten baño ikusi dut xokoan gurutza eta amorio audiarekin gurutzeai beidetzen eta berai beide iltzen. II ondoan euri ona egiten badu erraten da Mezkiritzentz eta bai ere Baztanen erran edo esaera zar bat: *Il onak ur on!*

2.249. Uste dut ez dela itxuraingatik bakarrak guartu bear badugu zerura edo ifernura juan dela au edo bertzea ez da errax aztatzea nora juan den. Baño sandu gisa bizitu bada bat, gaizki eginkak barkatuz, bere agora damana ematen biar-duenai, ez ongi dagonai alguzia eginez senda

daien diren ilundurak argiaziz geuren inguruan. Oietaz bai erran daike aurpegitik ezagutzen da non dagon. Nere gizon senar zenaz erran zire andre batek: Egundeño ez dut ain esku xurik ikusi; niri gogoratu zitzaido... alako pisualdiak egiten zitue beti auserkiak eta emanal guzia bear zuenai ere bai bere buruaz oroitu gabe.

Mezkiritzko erriko denak egon zire nere gizonain ikusten eta beraindeko otoitz egiten. Lenago baze oitura ori gañera denek eman zirete meza saria. ¡Bakarrak atera dire arendako! Ez dut uste badela gisa ortako oituraik.

2.250. Ezta ontarik ere.

2.251. Bai bere kutxan sartua ila sartzen da elizan, baño lenik elizan dagon gurutze batekin juaten dire iru apez, aur eliz mutilez beztia ebetaik sei edo zazpi eta bertze anitz gende gaio eta beren otoitzak egin eta lenik gizonak, etxeen daudenak ilaren aideik urbilenak, juaten dire; gero barridek len, orai bere semeak edo anaiak artzen dute soñera eta erematen dute Elizera eta mai baten gañan elize erditsuan paratzen dire, beti zangoak aldare alderak, eta etxetik elizera ere zangoak altzinean edo elize alderak, seme edo anaiak gañera juaten dire barrideak sañatzeko lemexikoak nekatzen direlaik. Etxetik ateratzen denean ez da sua bota edo ateratzian bertze gauzarik egiten. Geienek negarra, baño biotz guzitik. Etxetik elizera ez da bide bedeikatuik eta bidez bide juaten da niorek makurtu gabe deusten ere. Bidean gelditzen badire, izeten da sañatzeko ile erematen dutenak barridekin. Eta ia eliz aterao erematen da gero soñetik iautsi eta sartzen zaio elizan eta berain erdian mai tiki baten gañan paratzen zaio. Baño orai dela berrogeita amar urte etzire elize barnean sartzen, uzten zire elizeko atarian mai berain gañan. Geienean norbait gelditzen ze ilain zain mezen denboran, ile aurra balin baze ere. Ortzi eguneraño il den etxeen berean egoten da ila.

2.255. Aide eta aixkide guziak juaten zire ileikin batian. Gizonak ila baño len eta andreak gibeletik. Mezara juaten diren geienek Gure Jauna artzen dute. Eta jantziak beltzak dire denak edo geienak. Aski negar eginzaleak izeten dire il denaín aideak, artu gabe negar eginzaleak ebek; uste dut ez dela emengo erri batean ere negar eginzaleik izeten.

2.260. Ilein inguruan kandela edo bela anitz bizten dire; gero argietan sinesmen aundie duenak paratzen dute baño orai, Jaunari eskerrak milezka geiago dute mezan argietan baño. Ga-

ñera yarlekuen tokian orai paratu dituzte andre xar eta gaziendako alkiak eta saietsetan bizten dire argi batzuk baño guti, ez etxe adine len bezala.

2.261. Orai ilen mezak direlaik bixten dire argiak bederatzi urren batean... eta bat bakarra delaik ere.

2.262. Illerian sos poliki biltzen da baño ez ogik eta ez ardorik len bezala. Nere lenagoko denboretan bai ogia erematen ze egunoro eta mezako ofertorio deitzen zenean iasten ze eliz erdira eta elizmutilak biltzen zue saski batera. Il bakotxaindeko bi urtez erematen ze. Geienean balinbaze senide zenbait beartsua arendako izean ze apezak ematen zuena. Niorek ez du uste iatekoik bear dutela animek.

2.263. Ileriak izeten zire lemexiko gisakoak iru mezakoak; 2^{garren} gisakoak, bi mezakoak; eta irugarrenekoak meza bakardunak. Saria, ez dakit lengo aferaik. Orai badakit ez dutela sos bat artu nai. Ematen balin bada, Eliza bereko beartsun batendako, edo erriko senide beartsu batendako orduan artzen du, baño beretako ez du sos bat artu nai, eta ez du anitz denboraik neuronei gertatu zaidela. Elizkizunak egiten dire aluziak; baño neure denbora guzian ezagutu dudena da edozein ilebeteko egunean il eta lau urtez bedere ilebete guzioro meza sandua egun artan. Il bida seian ilebete guzietan seian meza, eta amarrean il bida amarrean meza eta urteoro agorrain amekan il balin bida agorrain amekan meza; baño gañera Orreagara zenbat meza sari erematen ote dire erri ontako ilendako! Goian beude denak! Lenago errespontsu anitz ematen ze baño kontziliotik onat uste dut ez dela bat ere ematen.

Gauza ebek etxeko andreatin kontura izeten dire.

2.264. Olatsu bi metro inguruan luze eta arabera berea zabaltasune. Etxe bakotxak bi ilentokia du. Emen gurutze bat bakarrik paratu badiot ere, geienei, il bakotxai berea paratzen zaio. Etxe bakotxak bere il tokia badu bere ireztorrie duen bezala. Ez dut uste nior inguraldi ematen aitiko dirala ez iltegiari eta ez elizari.

2.265. Etxe bereko denek balinbada tokik aski.

2.266. Aide al duten guziek eta ilerrira etorri direnak eta erriko guziek.

2.267. Goraldian burua eta zangoak beiti, buraldean paratzen zaiote gurutzea geroxago, irulebeten buruan.

2.268. Ori ez dakit.

2.269. Ez dut uste badela ez-berdintasunik deusere. Onen altzinean eta bertze onen gibeletik juan bear dute. Beti ere ez dut egundeño ez ikusi eta ez aitu ere egiten dela deus ere alakoik. Etxean ilein bi aldetaik biztuik egon diren kandelak gordeko dire bear bada.

2.270. Ez dut ikusi sekula etxean sartu baño len otoitz egiten argi baten edo su puske baten altzinean... nik ez dut aitu ere sekula.

2.271. Lenago mezak, ilerikoak, entzun eta ondoan lurperatzen ze ila eta orduan eta orai, denek, lur pixka bat botatzen zaio ilaren kutxa gañera eta nik seurik erraten daitet «Jaungoikoak naidueneraño». Orduen juaten da ilaren etxera eta ematen zute bazzkaltzera, ni ez naiz egundeño bazzkaltzen gelditu neure erri berean baño ilerie bertze erri batean balinba ze eta aideak eta dei egin bazigute juaten nitze eta nik uste izen dut arront berdina zela bazzkaria. Deitzen ze ileri-bazzkaria eta ianariak ebek zire: Fideo zopa, aragi saldarekin egina, txitxirioa ongi egosi eta egina aragi egosia ateratzen zute plater batean eta tomate frexitue bertze batean nasi gabe bakotxak egin zezan nai zuena. Eta gero tzikiro errea, eta gero arroza esnearekin egosia bazzkal ondokoa edo postrea. Eta gero aketa edo kafea anis edo koñak nai zutenendako. Errea ian baño len egiten zire otoitz batzuk: lenik, orduko ilarendako gero aren aita eta amarendako, gero etxe artako il ziren animendako, erri artan il ziren guziendako eta ondar(reen) aite gurea gin-deudenetan lamexiko il bear zuenarendako. Otoitz ebek ematen zitue apez bat balin baze arek eta bertzelaz gizonen artean aiderik urbilenak. Nere etxeko aitatzik egin omen zitue bere goñatu baten ilari bazzkarian eta bera il omen ze urbilena, eta laister gañera alborengo edo pulmonia deitzen den eritasunaikin. Eta nere aitari ere bertze ainbertze: bere arreba baten senarra, gañera barridea, il ze eta nere aitak eginalak egin zio bere arrebari. Berak egin zitue egiten ziren otoitz guziak eta utzi gabe ondar aitegurea an ziren guzietan lenik il bear zuenain animendako eta bera juan ze lemexiko. Egun ura ze Azaroain amalauean eta Abenduaren amalauean il ze. Erri ebatko oitura delakoz errebatzen da.